

Genç, Aynur (2022). Uygur Türklerinde Doğa ve Evren ile İlgili İnanma ve Uygulamalar Üzerine Çağatayca Bir Yazma, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2022/20, s. 70-97.

UYGUR TÜRKLERİNDE DOĞA VE EVREN İLE İLGİLİ İNANMA VE UYGULAMALAR ÜZERİNE ÇAĞATAYCA BİR YAZMA

[Araştırma Makalesi/ Research Article]

Aynur GENÇ*

Geliş Tarihi: 03.10.2022

Kabul Tarihi: 11.12.2022

Öz

İnsan yeryüzünde varolduğu andan itibaren doğa ile etkileşim hâlinde olmuştur. İnsan ve doğa arasındaki etkileşim, kültürün oluşumuna zemin hazırlamıştır. Çoğu zaman doğa ve insan arasındaki etkileşim çatışma şeklinde görülse de kimi zaman da bir bütün oluşturduğu görülmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak karşımıza çıkan kültür, insan topluluklarının yaşayışından inanışına kadar birçok alanda kendini göstermiştir. Türkler doğa ile sıkı ilişkiler içinde olmuş ve Türklere göre insan tamamen doğaya ait bir varlık olarak görülmüştür. Bu bağlamda Türklerde doğa temelli geleneksel bir bilincin oluştuğu görülmektedir. Birlikte yaşama ve dayanışma bilincinin var olduğu Uygur Türkleri de doğayla uyumlu ve çevre etiği bilinciyle yaşamış bir Türk boyudur. Doğa ve evrenle ilgili geleneksel bilgi ve uygulamaları incelendiğinde, geçmişten günümüze değin aktarılan bilgi ve deneyimleriyle bugünü ve yarını düşünen sürdürülebilir bir yaşam sürdürdükleri görülmektedir. Uygur Türklerinin doğaya bakışı, doğa ile insan ilişkisine dair toplumsal belleği, çeşitli anlatı ve ritüellerde karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın konusunu da Çağatayca bir yazmada yer alan Uygur sözlü geleneğindeki doğa ve evren ile ilgili bilgilerin tanıtılması, incelemesi ve değerlendirilmesini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uygur Folkloru, Çağatayca, Ekoloji, Geleneksel Bilgi, Doğa ve İnsan.

A CHAGATAY MANUSCRIPT ON BELIEF AND PRACTICES ABOUT NATURE AND THE UNIVERSE IN UYGHUR TURKS

Abstract

Human beings have been interacted with nature from the moment they exists on earth. The interaction between man and nature has prepared the ground for the formation of culture. Although the interaction between nature and human beings is often seen in the form of conflict, it is sometimes seen that it constitutes a whole. As a result of this situation, the culture has manifested itself in many areas from the life of human communities to the belief. Turks have been in close relations with nature and according to the Turks, human beings were seen as a completely nature being. In this context, it is seen that there is a traditional consciousness of nature in Turks. Uyghur Turks, who have the consciousness of living together and solidarity, are also a Turkish tribe that lived in harmony with nature and with the awareness of environmental ethics. When the traditional knowledge and practices about nature and the universe are examined, it is seen that they lead a sustainable life that considers today and tomorrow with the knowledge and experiences conveyed from the past to the present. The view of the Uyghur Turks towards nature and the social memory of the human-nature relationship appear in various narratives and rituals. The subject of this study is to introduce, examine and evaluate the information about nature and the universe in the Uyghur oral tradition in a Chagatay manuscript.

*Öğr. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkçe Öğretim Uygulama ve Araştırma Merkezi, e-posta: aynuragenc7@gmail.com

Orcid: 0000-0003-0261-2257

Keywords: Uyghur Folklore, Chagatay, Ecology, Traditional Knowledge, Nature and Human-beings.

Giriş

Günümüzde Uygur Özerk Bölgesi adı verilen coğrafyada yaşayan Uygur Türklerinin Çağatay Türkçesiyle risale, falname, menakıbnâme, muska kitapları gibi çok sayıda eser verdikleri bilinmektedir. Uygur Türklerinin yüzyıllarca sözlü gelenek aracılığı ile yaşattıkları folklorik bilgi ve deneyimler özellikle 18-20. yüzyıllarda Çağatay Türkçesiyle yazıya geçirilmiştir.

Çağatay Türkçesi ile kaleme alınan yazma eserlerin büyük bir kısmı 19-20. yüzyıllarda misyoner, seyyah ve araştırmacılar tarafından toplanarak farklı ülkelere götürülmüştür (Öger ve Tek, 2017). Bunlar arasında İsveçli diplomat, filolog ve misyoner Gunnar Jarring 1929-1930 yılları arasında doktora çalışması için gittiği Doğu Türkistan coğrafyasından 16-20. yüzyıllar arasına ait, Doğu Türkistan halkının dilini ve kültürünü klasik ve halk edebiyatı ürünlerinin yanı sıra tarih, tıp, hukuk ve ticaret vb. konularda yazılmış 560 tane yazma eserden oluşan bir koleksiyon oluşturmuştur. Koleksiyon, Gunnar Jarring tarafından İsveç'in Lund Üniversitesine bağışlanmıştır (Çakmak, 2014: 103-111; Öger ve Türk, 2017: 1).

Bu çalışma Prof. Dr. Adem ÖGER danışmanlığında 18.07.2022 tarihinde tamamladığımız "Uygur Folkloru Üzerine Çağatayca Bir Yazma (İnceleme-Metin)" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Çalışmada ilk olarak Çağatayca yazma transkribe edilmiştir. Aktarılan metin, Uygur folkloru ile ilgili bilgi veren kaynaklardan da yararlanarak içerik ve işlev bağlamında incelenmiştir.¹

Çalışmamızın ana konusunu oluşturan Çağatayca el yazması eser, İsveç Lund Üniversitesi Kütüphanesi, Gunnar Jarring Koleksiyonu'nda Prov. 207 olarak kayıtlı olan yazma, 84 varak olup nüshalar kahverengimsi ve çizgili Rus kâğıdındandır. Muhammed Ali Damolla ve Ebul Vahid Akhun tarafından 20. yüzyılın başlarında Kaşgar'da kaleme alınmıştır. 360 (yükseklik/uzunluk) x 225 (genişlik) mm ebadında olan yazmanın her başlığı için yeni bir nüshaya geçilmiştir. 2 nüshada herhangi bir şey yazılmamış olup diğer nüshalarda yazarlar tarafından eklenmiş olan düzeltmeler, sayfaların altına yahut sağına ve soluna belirteçler konularak yazılmıştır. El yazması eser, 1982 yılında Lund Üniversitesi Kütüphanesine bağışlanmış olup Doğu Türkistan el yazmalarından oluşan Jarring Koleksiyonu'nda yer almaktadır.

İnsan, doğa karşısında hem edilgen hem de etken bir konumda olmuştur. Toplumsal düzenin yapısal yönü kültürle inşa edilmiştir. İnsan ve doğa ilişkisi çoklu anlamlara sahip bir nosyonu da gerekli kılmıştır. İnsan ve doğa arasında bir ilişkinin olduğunu düşünen geleneksel bilinç, bu düşüncüyü içerisinde yer aldığı dünyayı tanıma, anlama, anlamlandırma ve benimseme açısından sorduğu sorularına cevap verme ayrıca fizyolojik ihtiyaçlarını karşılama konusunda ele almıştır. Geleneksel bilinç, doğa ve insanı kendi içerisinde tutarlı bir özdeşlik üzerine inşa etmektedir. Bu özdeşlik doğa ve insan arasındaki uyumu esas alan geleneksel kültürlerin oluşumunda önemli bir yere sahiptir (Yolcu ve Aça, 2019: 862).

İnsanın kültürel birikimi doğa ile olan ilişkilerinde belirleyici bir unsur olmuştur. İnsanın doğaya karşı olan bakışı, yaklaşımı ve konumu hakkında içerisinde bulunduğu kültürel bağlamın incelenmesi gerekmektedir. İnanç ve inanışlar, üretim-tüketim, geleneksel bilgi, ekoloji gibi konular bu bağlamda önemli unsurlardır.

Türk toplumu doğa ile sıkı bir ilişki içerisinde olmuştur. Bu ilişkilerin ilksel dönemi mitolojik ve şamanist dönem olarak karşımıza çıkar. Bu dönemin anlayışı doğrudan doğa

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. (Genç, 2022).

üzerine kuruludur. İnsan tamamen doğaya aittir ve doğadaki herhangi bir unsurdan farkı yoktur (Yolcu ve Aça, 2019: 158). İnsan ve doğa arasındaki düşüncenin temeli, doğada bulunan nesnelere ilişkilendirilir. Bu nesnelere, geleneksel dünya görüşünün ve kolektif bilincin çekirdeğini oluşturmaktadır. Dünya görüşü, evrenin unsurları sayılan doğa ve insanın ilişkilerinin sonucunda evrenin manevi algılanışı olarak ifade edilmektedir (Lvova vd., 2013: 12-13).

Geleneksel dünya görüşüne göre doğa, bütün olgularıyla kendi içinde tek başına bir hayat kaynağıdır. Yaşamını sürdürme çabasında olan toplum, doğanın sınırsız üreme potansiyeline başvurmakta ve hayatını garanti altına almak istemektedir (Lvova vd., 2013: 37). Bu bağlamda doğayla bütünleşik bir yaşam sürdüren insanlara en çok yardımcı olan onları koruyup kollayan ve yurt olan ormanlardır. Ormanların yurt olarak görülmesi, etraftan gelebilecek olan tehlikelere karşı insanın konuşlandığı alanı örten ve koruyan ağaçlarda bulunan meyveler ve içerisinde av hayvanlarının yaşaması gibi pek çok unsur, ormanların insan için bir yaşam alanı olmasını sağlamıştır. Bu ilksel mekân, insanın manevi, kültürel hayatının şekillenmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir (Frazer, 2004: 61). Çeşitli ağaçlar, hayvanlar, bitkiler, doğa olayları vs. insanın zihninde türlü hikâyelerle şekillenmiş ve ilksel dönem insanı için bu nesnelere anlamlı bütünleri oluşturmuştur.

İnsan her zaman doğa ile iç içe yaşadığı için doğaya, korku ile karışık derin bir saygı duymuştur. Doğada yer alan her unsur, insan için hem doğal bir gerçeklik unsuru iken aynı zamanda hayalî bir gerçekliğin unsuru olmuştur. Çevre, çeşitli anlam ağları örülerek anlamlandırılan nesnelere dünyasıdır. Soy sop veren ağaçtan besleyip koruyan hayvan ana-ataya, tanrı mekânı olarak nitelendirilen dağlardan şifanın, yeniden doğuşun sembolü sulara kadar birçok nesne, insan zihninde kültürel bir zemine oturtulmuştur.

Doğa ve unsurları insanların inançlarında, sosyokültürel, sosyoekonomik yaşamlarında ve geleneksel bilincin şekillenmesinde arketipsel formlar inşa etmeyi başarmıştır. Geleneksel toplumlar çevre ile iç içe ve uyumlu bir yaşam sürdürürler. Tarım, hayvancılık, avcılık, bahçecilik ve ormancılık gibi türlü faaliyetlerde bulunurken folklor, din ve inançlardan etkilenmişlerdir.

Geleneksel ekolojik bilgi, insanın çevre ile olan ilişkisiyle bağlantılı, nesilden nesile aktarılan kümülatif bilgi, inanç, değerler ve uygulamalar olarak tanımlanmaktadır. Geleneksel ekolojik bilgi (GEB), gerek bölgesel gerek ulusal boyutta olsun topluluk üyelerine aidiyet ve anlamlar yüklemektedir. Temel fizyolojik ihtiyaçların karşılanması, meteorolojik olayların yorumlanması, tarım ve hayvancılık, avcılık ile ilgili tecrübeye dayalı pratik karar ve stratejiler oluşturur. Geleneksel ekolojik bilgi; geleneklerde, inançlarda, tören ve ritlerde örtülü bir şekilde yer alır ve keşfedilmeyi bekler. Folklorun önemli parçalarından olan inanç ve inanışlar ekolojik dünya görüşüne dair tutum ve davranışlar bütünü olarak okunabilmektedir (Yolcu ve Aça, 2019: 863-866). Bu bağlamda somut olmayan kültürel mirasın aktarımı, geleneksel ekolojik bilgi ile sağlanmaktadır.

Geleneksel ekolojik bilginin aktarımı, dün ile bugününün inşasını sağlamakla birlikte kültürel mirasa ait bilgi ve birikimin kaybolmasını önleyen bir poliçe gibidir. Aynı zamanda nesiller arası diyalektiğin sağlayıcısı olarak ifade edilebilir. Böylelikle geleneksel bilgi ile toplumda kolektif bir hafıza yaratılarak eldeki bilgi, birikim ve deneyim korunmaktadır.

Geleneksel deneyimler kültürün aktörleri olan insan toplumlarının bilgiler belleğidir. Geleneksel bilgi belleği insanın doğa ile etkileşimi sonucunda yaratılmış, aktarılmış ve zenginleştirilerek yaşatılmaya devam etmektedir (Özdemir, 2018: 2).

Geleneksel bilgi, halk bilimi disiplini içerisinde genellikle "halk bilgisi" şeklinde değerlendirilmektedir. Örnek'in "Türk Halk Bilimi" adlı çalışmasında ele aldığı halk biliminin kadroları incelediğinde geleneksel bilgi ile doğrudan ilgili olduğu görülmektedir

(2000: 17-20). UNESCO'nun *Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi* kapsamında beş maddede listelenen somut olmayan kültürel mirasın ilgili olduğu alanlardan biri olarak gösterilen “doğa ve evrenle ilgili uygulamalar” maddesi, geleneksel bilgiyle ilgili bilgilere yer vermektedir. Sözü edilen maddeye; *doğa ve evrenle ilgili halk bilgi ve inanışları, halk hekimliği, halk tarım ve hayvancılığı, halk mutfağı, halk mimarisi, halk ekonomisi, halk taşımacılığı, halk haberleşme teknikleri, halk baytarlığı ve zoolojisi, halk biyolojisi ve botanigi, halk matematiği, halk takvimi ve meteorolojisi* konular dâhil edilmektedir (Oğuz, 2013: 160-162).

Geçmişten günümüze kadar kolektif bir yaşam süren Uygur Türkleri, doğayla uyum içinde yaşamış bir Türk boyudur. Kültürel bilgi birikimi ve uygulamaları incelediğinde atalardan kalan bilgi ve tecrübeyle şimdiye inşa eden sürdürülebilir bir yaşam sürdürdükleri görülmektedir. Giyim kuşamdan beslenme alışkanlıklarına, ekonomi modellerinden mimari yapılara, hayvancılıktan avcılığa, doğa olaylarından halk takvimine, hayvanların bakımına kadar birçok konuda kendi içlerinde folklorik bir bilgi birikimi oluşturmuşlardır. Sözlü geleneklerinde sürdürdükleri bu bilgi ve birikimi yazıya aktararak kaybolmasını önlemişlerdir. Ele aldığımız yazmadaki konu ile ilgili verileri incelediğimizde kayda değer bilgilere ulaşılmıştır.

Geleneksel dünya görüşünün okunabildiği halk bilgisi kadroları, çoğu zaman geleneksel ve eşi olmayan nitelikteki ekolojik bilgi ile yakından ilgilidir. Bir toplumun kolektif belleğini oluşturan geleneksel bilgi, doğa ile iç içe yaşayan halklarda kendini daha çok gösterir (Aça, 2015: 559).

Canlı, cansız varlıklarla ilgili çeşitli düşünce, deneyim ve uygulamalar sonucu ortaya çıkan nesiller arası diyalektiği sağlayan geleneksel bilgi, günümüze kadar sözlü olarak aktarılmakla birlikte uygulamalı olarak ve yazılı kaynaklar aracılığı ile de aktarılmıştır. İncelediğimiz yazmadaki geleneksel bilgi bağlamındaki veriler, halk bilimi disiplinin çalışma alanlarından olan geleneksel ekolojik bilgi çalışmaları için potansiyel bir değere sahiptir.

İnsan varoluşunu garanti altına alabilmek için doğa ile sürekli etkileşim içinde olmuştur. Avcılık-toplayıcılık, hayvancılık, tarım gibi doğa olayları ile doğrudan bağlantılı olan ekonomi modelleri ile hayatını sürdüren topluluklar, hava olaylarını takip ederek uzun süreli gözlemlerde bulunmuştur. Bu gözlemler ve tecrübeler neticesinde geleneksel takvim bilgisi ortaya çıkmıştır. Geleneksel bilginin doğrudan ilişkili olduğu alanlardan olan halk meteorolojisi, toplumların geleneksel dünya görüşlerini barındıran inanış, düşünüş ve uygulamaları ile ilişkili bir alandır (Aça, 2015: 568).

İncelediğimiz Çağatayca yazmada doğa olaylarından biri olan fırtınanın, *hut* adı verilen güneşin balık burcuna girdiği şubat ayında ortaya çıktığı ve kış aylarında donan her şeyin canlandırdığına ve daha sonra fırtına ile birlikte buzulların eriyerek suların yeniden akmaya başladığından bahsedilir. Fırtınanın Uygur Türklerinde bereket getirdiğine inanılmıştır. Halk arasında şöyle bir söz “hut ketmin destesini tut” olduğundan bahsedilir [21a]. Yaz günü eriyen buzullarla birlikte sular çoğaldığı için bu durum özellikle meyve ağaçları için önemlidir. Kışın soğuklardan dolayı başka yerlere giden hayvanların geri geldiğinden ve şubat ayında çıkan bu fırtınanın baharın başlangıcını simgelediğinden bahsedilir. Dünyanın yeşillenip bağların bostanların gülistana, dağların taşların çimenlerle örtüldüğü lalezara döndüğünden bahsedilir. *Hut* adı verilen bu dönem, halk için bayram gibidir ve fırtınayla birlikte halk, kışın kıraç günlerinden sonra gözlerini doyurur, doğa anaya kanaatkârlık gösterir. Yağmur ve kar ile ilgili verilen bilgileri incelediğimizde ise yağmur ve kar yağmadığı zaman hem meyve ağaçlarından hem otlaklardan verim alınamayacağından ve yeryüzündeki suların çekilip yeryüzünün güneşin de sıcağı ile kuruyup çölleşeceği ifade edilir. Fakat ne zaman kar ya da yağmur yağarsa o zaman hem bereketin geldiğine hem de

yeryüzünün temizlendiğine inanılır. Doğu Türkistan'da sıcak bölgelere, karın değil daha çok yağmurun yağdığı belirtilmiştir. Kar ve yağmur Tanrı'nın insanlara verdiği bir rızık olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda Uygur sözlü geleneğinde karşımıza çıkan kar ve yağmurun niçin yağdığı ile ilgili efsane, bu doğa olayının Uygurlar arasındaki önemine örnektir. Efsaneye göre:

“Çok eski zamanda, Tanrı'nın şefaati ile gökten insanların yemesi için un, susuzluğunu gidermesi için de yağmur yağarmış. Bu karşılıksız gelen yiyecek içeceği kadir kıymeti günden güne azalarak insanlar arasında müsriflik çok artmış. Bu günlerden birinde, bir kadın yufka ile çocuğunun poposunu silmiş. Tanrı buna kızıp yağmuru insanların yaşamadığı dağa yağdırmış, unu da kara dönüştürüvermiş. Bu olaydan sonra insanlar, yiyeceksiz kalıp acı çekmişler ve yiyecek aramak için yağın karları kazmışlar. İnsanların yiyecek içeceği kıymetini anladığı bu dönemde, Tanrı yine merhamet edip onlara hububatların tohumunu vermiş. O günden sonra insanlar, kendi elleriyle ekin ekip zahmet çekerek yetiştirdikleri yiyeceklerini elde etmişler” (Öger, 2021: 318).

Güneş, Uygur Türklerinde bereketin sembolüdür. İnsanlar, bitkiler ve hayvanlar için bereket sağlayıcıdır. Özellikle tarım ve doğal kaynak suları için güneş hayatı öneme sahiptir. Doğu Türkistan coğrafyasında bulunan buzullar, bu coğrafya için büyük su kaynaklarıdır. Eğer güneş olursa bu buzulların bazı kısımlarının eriyip hem içme suyu olarak hem de tarım için kullanıldığından bahsedilir. Güneş, Tanrı'nın insanlar için verdiği en ulu nimet olarak nitelendirilir. Kış gününde çıkan güneşin faydalı olduğu ve kışın zahmet çeken halkın biraz olsun rahatladığından bahsedilir.

Türklerin evren ve doğa tasarımında yıldızlar önemli unsurlardır. Uygur Türklerinde yıldızlarla ilgili çeşitli bilgiler tespit edilmiştir. *İlmi tencim* olarak adlandırılan astroloji bilimi ile ilgilendikleri görülür. Bu bilim ile ilgilenen kişilere *müneccim* adı verilir. Yıldızlar sabit ve seyyar (hareketli) olarak ikiye ayrılır. Sabit yıldızlar, yürümeyen; seyyar yıldızlar ise hareket edip yürüyen olarak nitelendirilir. Birçok yıldızdan bahsedilir ve bunlardan biri kutup yıldızıdır. Diğer yıldızlar kutup yıldızının etrafında hareket hâlinindedir. Farsçada *pervin*, Türkçede *ok yıldız* olarak adlandırılır. *Çolfan/çolpan yıldızı* doğudan tan ağarırken çıkar. *Nurluk yıldız* olarak adlandırılan başka bir yıldız vardır. Bu yıldız tan vaktinden önce çıkar. Farsçada *karvan küşt* olarak adlandırıldığından bahsedilir. Çok meşhur yıldızlardan biri de *Hüger yıldızı*dir. Bu yıldız ise küme hâlinde olup hareketli bir yıldızdır. Sıcak ve soğuk havalarla alakalıdır. Çiftçiler bu yıldızla göre tarımsal faaliyetlerini düzenler. Terazi yıldızı, geceden tan vaktine geçerken çıkar. Ramazanda geceleri kayıp gider. *Şems, Kamer, Merih, Utarüd, Müşteri, Zühre, Zuhal* bu yıldızlardan her biri haftanın bir gününde çıkar. Örneğin *Şems* Pazar günü, *kamer* pazartesi günü, *Merih* salı günü, *Utarüd* çarşamba günü, *Müşteri* perşembe günü, *Zühre* cuma günü, *Zuhal* ise cumartesi günü çıkar. Müneccimlerin bazıları, adı geçen yıldızların her birinin tasvirini yapıp saklar. Demirden bir yüzük yapıp bu yaptığı yıldızların tasvirlerinden birini koyup ışıpta bekletir. Örneğin *Şems* isimli yıldızın tasvirini kürsüde oturan ve başında taç olan bir insan sureti olarak nakşeder. Demirden yapılan bu yüzüğün padişahları terbiye ettiğini; *Kamer* yıldızının tasvirine ise hayvan figürleri işleyip saklanırsa suları terbiye ve kontrol ettiğini; *Merih* yıldızının tasvirinde ise cellat suretini işleyerek kötülük ile uğraşanları kontrol ettiğini; *Utarüd* yıldızının tasvirine ise bir kalem tasviri nakşedilir, bu yüzükle de ulemaların terbiye edildiği anlatılır. *Zühre* yıldızının tasvirine ise hiçbir şey nakşetmezler, bu yüzükle de padişahların hizmetçilerini terbiye ettiğinden ve son olarak *Zuhal* yıldızının tasvirine işledikleri akrep sureti ile böcekleri terbiye ettiklerinden bahsedilir.

Geleneksel yaşam modeli ile yaşamlarını idame ettiren topluluklarda doğa merkezli yaşam felsefesi ve geleneksel dünya görüşü hâkimdir. Doğayla kurulan özdeşlik sonucu olarak insan gördüğü canlı-cansız varlıkları belli kategorilere ayırarak zamanla geleneksel bilgisini genişletmiştir. Basitten karmaşığa doğru ilerleyen insanın anlamsal evriminde insanın

yaşamına etkileri bağlamında hayvanların ve bitkilerin ön planda olduğu görülmektedir (Aça, 2015: 581).

Bitkiler öncelikle beslenme için önemli doğal kaynak olmuştur. İnsanın ilksel dönemlerinden itibaren beslenmeden tedavi ve giyime kadar öncelikle başvurulan belleğin olduğu görülür. Hangi bitkilerin zararlı, hangilerinin yararlı olduğu bilgisi, özellikle geleneksel yaşam süren insan topluluklarında hemen hemen her birey tarafından bilinmektedir.

Halkın bitkilere verdiği adlar, sınıflandırmalar, bitkileri kullanma şekilleri, bitkilere dair oluşan inanışlar, uygulamalar halk bilimin alanlarından olan halk botaniği kadrosunun araştırma konusuna girmektedir. Çiçekler, meyveler ve sebzeler de halk botaniğinin araştırmaları kapsamındadır.

Uygur Türklerinde özellikle halk hekimliği ve halk mutfağında bitkiler (çiçekler, meyve ve sebzeler vs.) önemli bir yere sahiptir. Uygur Türk mutfağının oluşumunda halk hekimliğine bağlı bazı inanış ve uygulamaların da etkileri görülmektedir. Kişilerin sağlık durumuna göre nelerin yenip yenmeyeceği değişiklik göstermektedir. Özellikle sebze, et ve hamur ağırlıklı yemeklerin ağırlıkta olduğu bir mutfak kültürüne sahiptirler.² Bitkilerin halk hekimliği ve halk mutfağında önemli rol oynadığı görülür. İncelediğimiz yazmada hangi bitkileri insanların hangilerini hayvanlarının tüketeceği bilgisi yer almaktadır. Bu bağlamda bitkileri hem karınlarını doyurmak için de hem de halk hekimliği uygulamalarında bazı hastalıkları sağıltmak için kullanmışlardır. Özellikle semiz otu Uygur mutfak kültüründe oldukça önemli bir yere sahiptir. Şifalı bir ot olarak nitelendirilir. *Kepkep, çay köki, kuzu kulağı, lüyla, akbaş otu* [29a] gibi birçok bitkinin gündelik yaşamda bolca tüketildiği ifade edilir. *Seriğ ot* olarak adlandırılan bir bitkiden söz edilir, bu otlarla ilgili olarak Yunan hekimlerin görüşlerine de yer verilir. Yunan hekimler bu otu doğrudan değil de süt ile karıştırılıp tüketilmesini tavsiye ederler. *Sütlük, hoha, kekrun, yukumaç, çıra, şive, dügen ot* [29a] türlerini ise insanların değil, hayvanların tükettiği bilgileri verilmiştir.

Uygur Türklerinin halk hekimliğinde çay önemli bir yere sahiptir. Çay üzerine âdeta bir kültür oluşmuştur. Danstan şarkılara, çeşitli tören ve eğlencelerden halk hekimliğine kadar birçok tören ve uygulamada çay karşımıza çıkmaktadır. Uygur halk hekimliğinde çay, önemli bir yere sahiptir. Sadece bir çay türü olmayıp *sütlü çaylar, bitki çayları, meyve çayları, kant çaylar* ve farklı çay türleri olmakla birlikte her bir çay türünün kendi içerisinde de farklı türleri ve işlevlerinin olduğu görülmektedir. Düzenli olarak çay içmek vücuda dinçlik katar, yorgunluğu alır. Gözleri kuvvetlendirir ve sindirim sistemine yardımcı olduğu bilgilerine ulaşılmaktadır (Gönel Sönmez, 2018: 69-73).

İncelediğimiz metinde bazı çiçek ve sebzeler ile ilgili de bilgiler de tespit edilmiştir. Birden fazla gül çeşidinden bahsedilir bunların adları; *ıtra gül, kızıl gül, sırık gül, za'per gül, reyhan; sebday gül, almatu gül, şure gül, kakru gül, zeğar gül, huha gül, kamçı, gülbankı gül, Hıtay gülü, haşkıpçak ha'perniñ gül, gül-semen, taci gül ile tacişi halte sebdây zerdik gül, tuhüm gül Çine gül, encü gül* [90b] şeklinde verilmiştir. Çok fazla çeşitte ve renkte güller olup bazı meyvelerin çiçekleri de güllere benzemektedir. Güller arasında özellikle *çine gül* ve *encü güller* en iyi güller olarak nitelendirilirler. Nar çiçeğine *anar gülü* [90b] adı verilir ve toplanıp pazarlarda satılır. Güllerin Uygur Türkleri arasında çok fazla çeşitte yetiştirilmesi ve adlandırılmasını sebebi şifa, besin ve gelir kaynağı olarak görülmesidir. Örneğin kırmızı gülden yapılan macunlarla sindirim sisteminin güçlendirmesinden akciğer hastalıklarına, nefes yolu bozuklarından karaciğerin düzenli çalışması ve kalp atışlarını düzenlemesine kadar çeşitli rahatsızlıkları ve hastalıkları tedavi etmektedir (Rahman, 1996: 62).

² Ayrıntılı bilgi için bk. (Öger, 2019: 345).

Sebzelerle ilgili olarak da *çamğu* (turp), *yumgak* (maydanoz), *süt piyāz* (süt soğan), *zire* (kimyon), *kızıl hevç* (kırmızı havuç) [91a] gibi sebzelerin adları verilmiştir.

Bu sebzeler güçlü yemekler olarak nitelendirilmektedir. Hem şifa hem besin kaynakları olarak görülür. Giza-i devayi olarak nitelendirilir (Rahman, 1996: 62).

Tarıma el verişli Doğu Türkistan topraklarında; *örük* (erik) *toğaç alma*, *armut*, *neşfeti*, *çılga kavğun*, *şeker suyu kavğun*, *yéşik şirin kavğun*, *qara kavğun kökçi kavğun*, *anar*, *encür*, *şaptul*, *ak şaptul*, *çilan*, *cigde üzüm* [19b] elma, erik, şeftali, kavun, üzüm ve incir meyvelerinin çeşitleri ile birlikte sebzelerden; turp, havuç, soğan yetiştirilir. Uygur Türklerinde özellikle üzüm çok önemli bir yere sahiptir. Hem ekonomik hem folklorik bir değere sahip bir meyvedir. En iyi üzümler Hoten şehrinde yetiştirilmektedir. Üzümü kışın da tüketebilmek için kuruttuklarından bahsedilir. Aynı zamanda yaz mevsiminde sıcak havalarda üzüm suyu satılmaktadır. *Kızıl üzüm*, *müttaki üzüm*, *kara üzüm*, *suka üzüm* ve *ak üzüm* [19b] bazı üzüm türleri olarak ifade edilmiştir. Üzüm, aynı zamanda geçiş törenlerinden olan doğumla ilgili inanış ve uygulamalarda da sıkça karşımıza çıkan bir meyvedir. Hamile kalamayan kadınların hocaya üzüm, elma veya ekmek gibi bereketi, çoğalmayı ve zürriyeti sembolize eden yiyecekler götürerek dua ettirip yedikleri bilinir (Öger, 2013: 36). Uygur Türklerinde üzüm, sosyal yaşamda önemli bir meyvedir. Dinle birlikte kutsiyet atfedilmiş olmasının yanı sıra özellikle Turfan bölgesinde yetişen üzümler halkın geçim kaynağı olmuştur. Bu sebeple üzüm hem cennetten çıktığına inanılan bir meyve olmasıyla hem de şekil itibarıyla çok taneli olması etnik bilinçteki çoğalmayı, bereketi ve bolluğu sembolize etmiş ve kültürel pratiklerin içinde yerini almıştır.

Çağatayca yazmada meyve ağaçları ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir.

Meyvelerin bir kısmının tatlı bir kısmının da ekşi olduğu ifade edilir. *Kızıl şeftali*, *sarı şeftali*, *yama şeftali*; *kırlık armut*, *kök armut*, *nökey armut*, *neşput armut* gibi farklı farklı armut ve şeftali türlerinden bahsedilir. Kırlık ve neşput armut yazın, kök ve köçer armut ise kuma gömülüp saklanarak kışın tüketilmektedir. *Ak elma*, *daray elma*, *Semer kand elması*, *puğunda elma*, *Perz-abad elması*, *kızıl elma* ve *kışlık elma* [89b] gibi elma türlerinden de bahsedilir. Bu meyveler yazın güneşte kurutulup kışın hem yenir hem de satılır. Örneğin eriğin kurusu *köle*, Şeftalinin kurusuna *kaç*, elmanın kurusuna *münak*, üzümü salkımlarından bağlayıp kurutmaya *vasalğu*, kara üzümün kurusuna ise *karamız* [60b] derler.

Uygur Türklerinde şeftali de sadece üretilip tüketilen bir meyve olmayıp halk arasında şeftali ile ilgili çeşitli inanışların olduğu bilinmektedir. Örneğin rüyasında şeftali gören kişi için o yılın iyi geçeceğine inanılır. Diğer meyveler bölünüp yenirken şeftali bölünmeden, parçalanmadan bütün olarak yenilir. Şeftalinin cennetten çıktığına dair bir inancın günümüzde de devam ettiği bilinir (Öger, 2019: 341-343).

Hayvancılık her dönemde insanlığın önemli geçim kaynaklarından biri olmuştur. Beslenme, ulaşım ve korunma gibi ihtiyaçların karşılanmasında bazı hayvanların (at, deve, inek, koyun, keçi, köpek vs.) evcilleştirilmesi hayvancılığın profesyonel olarak yapılmasını ortaya çıkarmıştır. Tarım kültürünün gelişmesinde önemli rol oynayan hayvancılık ile insan, çeşitli uygulamalarla hayvancılık üzerine nesiller boyu aktarılan geleneksel bir bilgi birikimi oluşturmuştur. Ekonomik modeli hayvancılık üzerine gelişme göstermiş olan toplumlarda, hayvanların çeşitli hastalıklar yüzünden kaybını önlemek için sağaltma uygulamaları geliştirmiştir. Halk baytarlığı olarak adlandırdığımız alan daha çok geleneksel hayvancılık ile geçimini sürdüren inan topluluklarında karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel yaşam biçimini geçmişten günümüze değin sürdüren Uygur Türkleri ile ilgili folklorik bilgiler içeren yazmayı incelediğimizde ise geçmişte sürdürülmüş olan geleneklerin bugün de yine aynı şekilde devam ettiğini görmekteyiz. Yazmada hayvanlar, hayvancılık ve halk baytarlığı ile ilgili de birçok veriye ulaşılmıştır.

Uygur Türkleri, hayvanları vahşi ve çiftlik hayvanları olarak ikiye ayırmışlardır. Vahşi hayvanların başında aslan gösterilmektedir. Aslanla birlikte *yolbars* [21b] olarak adlandırılan kaplanın sureti kedi gibi olup hunhar, yaman bir hayvan olarak nitelendirilir. Siyah ve boz kaplan olarak iki türü vardır. Başka bir yırtıcı hayvan olarak kurt gösterilmiştir. Renginin boz ve gümüş olduğu ve *kök böri* (bozkurt) [21b-22a] olarak da adlandırıldığı görülmektedir. Tilki ve ayı da diğer yırtıcı hayvanlar olarak ifade edilmiştir. Yılkı hayvanları³ ile ilgili de bilgilere yer verilmiştir. Bunların başında deve gelir. Devenin yavrusu *buğra* olarak adlandırılır. Padişahlar arasında çok değerli bir hayvandır. Diğer bir yılkı hayvanı da attır. At da Uygur Türkleri arasında çok değerlidir. Yük ve binek hayvanı olarak kullanılır. Eşek, öküz, inek, boğa, koyun, köpek, kedi, tavuk, kaz, ördek keklik ve turgay [22b-23a] diğer yılkı hayvanları olarak ifade edilmiştir. Bunların bazı özelliklerinden bahsedilir. Eşek ve öküz özellikle çiftçiler için önemli hayvanlardır. Eşek genellikle yük hayvanı olarak kullanılır. İneğin daha çok sütünden faydalanıldığından bahsedilir. Koyunun hem etinden hem sütünden hem de yününden faydalanılmaktadır. İnek ve koyunun sütüyle aynı zamanda güzel kaymaklar elde edilmektedir. Köpek ise vefakâr bir hayvan olarak nitelendirilir. Kedi ise ev hayvanı olarak anlatılmaktadır. Sahibi, yaşadığı evden başka eve taşınsa bile kedi o evden gitmez, eski evde kalır. Hatta bu durum ile ilgili olarak bir atasözü de vardır: “*müşük öy bilen it égesi bilen*” (kedi ev, köpek sahibi ile birlikte) [23a]. Kedinin olduğu eve sıçan (saçkan) giremez. Tavuk, kaz, ördek de Uygurlar için çok faydalı hayvanlardır. Özellikle tavuk her gün yumurta verdiği için hem yumurtasından hem de etinden bolca faydalanılır. Keklik ve turgay daha çok evde kafeste bakılmak için beslenmektedir.

Yazmada hayvanların çıkardığı yansıma seslere de yer verilmiştir. Bunlar arasında; at *çınaydur*, koyun *meraydur*, eşek *hankraydur*, köpek *kavaydur*, kedi *mikraydur*, kurt *ukuydur*, kaplan *aznaydur*, keklik *kaçkıradur*, kaz *vakıraydur* kuşlar ise *cıvıldaydur* [53a] şeklinde ifade edilmiştir. Böcekler arasında yılan, çıyan, örümcek gibi böceklerle birlikte meyveli ve meyvesiz ağaçlarda da yaşayan bazı böcek türleri vardır. Bunlar arasında ağaç kurdu ve bit vardır. Böceklerin bazıları ayaklı bazıları ayaksız olup bazıları da kanatlı ve kanatsız olarak ikiye ayrılmaktadır. Gagalı hayvanlar olarak *ördek*, *kaz*, *kumru*, *karga*, *keklik*, *bülbül*, *ak kuş*, *kara kuş*, *çayır kuşu*, *tavus kuşu*, *papağandan* [35a] bahsedilir. Hayvan doğumları farklı farklı adlandırılmıştır. Her hayvanın yavrusun da farklı bir adlandırmanın olduğu görülmektedir. Devenin yavrusuna *buğra* ile birlikte *botala* da denmektedir ve devenin yavrulması *botalamak* şeklinde adlandırılmıştır. Yine atın yavrusuna *kolon*, yavrulmasına kolonlamak; eşeğin yavrusuna *tayhar*, yavrulmasına tayharlamak; koyunun yavrusuna *kuzı*, yavrulmasına kuzılmak; keçinin yavrusuna *oğlak*, yavrulmasına oğlaklamak; kedi yavrusuna *aslan*, yavrulmasına aslanlamak ve köpeğin yavrusuna ise *küçük*, yavrulmasına ise küçükleme [54b] denilmektedir.

Uygur Türklerinde özellikle kuşlarla ilgili çok fazla folklorik bilgiye yer verilmiştir. Bunlardan biri de kuşların yakalanması ile ilgilidir. Ağaçlardan çeşitli tuzaklar yapılır; ağaçlar kazık gibi toprağa saplanır, içerisine bir ip konur ve ipin ucuna da yiyecek bağlanır. Daha sonra tuzak toprağa gömülüp avın gelmesi beklenir. Göçmen kuşlardan da bahsedilir ve göçmen kuşların yavrulmak için sıcak yurtlara göçtükleri görülür. Kuşlar arasında sadece karga yaz aylarında soğuk yerlere gidip yavrulmaktadır. Kuşların seslerini, Tanrı'nın kısım kısım verdiği inanimaktadır. Örneğin horoza sabah ve ikindi vakitlerinde ötmesi için *kı kık kık* şeklinde bir ses vermiştir. Kırlangıç ise hafif bir kuş olarak nitelendirilmiş ve çıkardığı ses *vuçı vuçı viç* [88b] şeklinde taklit edilmiştir. Kırlangıç kuşu ile ilgili halkın belleğinde bir şiir olduğundan bahsedilir:

³ Yılkı günümüzde genellikle ehlileştirilmemiş hayvanlar için kullanılan bir ifade olmakla birlikte Eski Uygur Türkçesinde büyük baş hayvan, Divanü Lügati't Türk'te ise dört ayaklı hayvanların genel adı olarak ifade edilmektedir. Yazmada da çiftlik hayvanlarını niteleyen bir ifade olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Hufūfuf a‘ mālekūm inne’l-lezīne kaşka taz

Sen koluñni kaşka tar

Sen kuluñni aşka tıksañ

Men urarmın başka taz [88b].

Kırlangıç, Uygur sözlü kültür ürünleri ile inanış ve ritüellerinde sıkça yer alan kuşlardan biridir. Kutsanan ve değer verilen bir kuştur. Dostluğun ve şefkatin simgesi olan kırlangıç, insanları kazadan beladan kurtaran kuş olarak bilinir.⁴

Başka bir şiirde de Tanrı'ya yarattığı güzelliklerden dolayı şükredilmiştir:

Özüñ kâdir Hüdâ sultânımız sen

Heme insan gürühi şahımız sen

Semāvāt üstide heme ferişte

Özüñke haş kuluñ cāyı behiştde [88b].

Hayvancılık, Habil'in zamanından gelen bir meslek olarak ifade edilmiştir. Peygamber mesleği olarak nitelendirilmiş ve hayvan bakan insanların Tanrı'ya yakın olacağına inanılmıştır. Hayvancılıkla ilgili olarak şöyle bir anlatıya yer verilmiştir:

Kaşgar'da bir köyde Mir Ulak Bay adlı biçare bir adam varmış. Bu adam insanlardan ekmek dilenirmiş günlerden bir gün de eşek dilenmeye çıkmış ve hayvanlarla ilgilenen bir kişi görmüş ve eşeğine gidip “şey’inlillahi biyādi Allahü” diye bir söz söylemiş ve bu mal sahibi kişinin hoşuna gitmiş, ağıldan bir keçi alıp biçareye hediye etmiş. Fakat adam bir tane de teke alıp gitmiş. Beş-altı ay sonra iki oğlak doğmuş ve biçare adamın yıldan yıla keçileri artmış bir ağıl hayvanı olmuş. Erkek oğlakları ve tekeleri satıp çok para kazanmış ve insanlar bu biçare adamdan aldıkları malların bereketinden dolayı ona çok izzet de bulunmuş ve insanlar Mir Ulak Bay'ı görünce “‘İbād” adlı şu manzum eseri okurlarmış:

Şāhnı kedā kıılır Hüdā

Kedānı şāh kıılır Hüdā

Barnı yoq kıılır Hüdā

Yoqñı bār kıılır Hüdā

Çölni bāğ kıılır Hüdā

Bağñı çöl kıılır Hüdā

İmdi leziz bolub kedā

Āhuy yoq bolur kedā [78b-79a].

Çok hayvanı olan kişiler, hayvanlarına bakmasına yardımcı olması için *pataçı* [79b] adını verdikleri hizmetçiler alır. Yaz aylarında hayvanlar yaylaya çıkarılır. Kışın ise tepesi yünden yapılan çadır ahırlarda bakılır. İneklerin sütünü sağıp kazanda pişirince üzerinde bir kaymak oluşur, bu kaymağın ucundan biraz alıp koyunun memesine sürülüp sütü öyle sağılmaktadır. Koyun sütünden kımız ve ayran yapılır. Koyunun yününe *yüñ*, keçininkine ise *çöfür* [79b] denilmektedir. Koyun yününden keçe, keçinin kılından ise ip yapıldığından bahsedilir.

Bazı hayvan hastalıklarından ve tedavi yöntemlerinden bahsedilmektedir. Atların toynaklarında, gözlerinde ve burnunda *kömelçik* [59a] adı verilen bir hastalık çıkmaktadır.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. (Öger ve Köse, 2014: 163-175).

Deride çıkan bir tür iltihaplı hastalık olduğu düşünülmektedir. Eğer *kömelçik* denen hastalığın rengi sarı ise dokunulmaz ve o kendi kendine gider fakat beyaz renkte ise ustura ile kesik atılır içindeki sıvı boşaltılır ve hayvan rahatlar. Başka bir hastalık da atların ayaklarında olan *şüyür* [59a] adında bir hastalıktır. Bu en kötü hastalıktır çünkü at bu hastalığa yakalanınca ayağını yere basamaz, aksar. Bu hastalık halk içinde at için ayıp sayılan bir hastalık olduğu için at öldürülür. Atlar için üç hastalık ayıp sayılır: Birincisi *nâ-hûna* (toynak rahatsızlığı) [59a] ikincisi *şüyür*, üçüncüsü ise mañkadır [59a].

Sonuç

Uygur Türkleri, doğa ile iç içe olan bir yaşam felsefesine sahiptir. Bu durum da onların geleneksel yaşam biçimlerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Doğa ve evrenle ilgili ele aldığımız verileri incelediğimizde, çoğunlukla geleneksel nitelikler taşıdığı görülmektedir. Buldukları coğrafyanın zorluklarına ve şartlarına karşı birtakım geleneksel bilgiler oluşturarak yaşamsal faaliyetlerini düzenlemek ve kolaylaştırmak istemişlerdir. Doğa olayları gibi karmaşık yapıları, halk takvimi gibi nesillerin bilgi ve birikimi oluşmuş, uygulamalar ile daha düzenli ve sistemli bir düzleme oturtmuşlardır. Hayvanlara ve hayvancılığa önem vermeleri hem insani bir hak ve vazife olarak hem de geçimlerini sağlayıcı maddi unsurlar olarak görmüşlerdir. Aynı zamanda hayvancılığı dinî temellere de dayandırarak yapılan işe kutsiyet atfetmişlerdir. Hayvan, çiçek ve bitki adlarının bu kadar çok olmasının sebebi ise Uygur Türklerinde hem sözlü hem yazılı kültürün aynı bağlam içinde yaşatıldığından kaynaklanmaktadır. Sözlü kültürdeki veriler unutulmadan yazıya aktarıldığı için Uygur Türkleri bu bağlamda diğer Türk boylarına göre herhangi bir şey ile ilgili birden fazla adlandırmaya yer verebilmektedir. Bu da hem sürekliliği hem de çeşitliliği sağlayan bir durumdur. Geleneksel ekolojik bilgiye dair aktarılan veriler değerlendirildiğinde; bu zamana kadar ifade edilen doğa ve kültür arasındaki çatışmanın aksine Uygur Türklerinde doğa ve kültür arasında bir bütünlüğün olduğu görülmektedir.

Doğa ve doğal arasında bir kültür inşa eden Uygur Türkleri, dünyaya çevreci ve sürdürülebilir anlayış ile bakmaktadır. Doğa, kutsal olarak nitelendirilmiş ve yaşam kaynağı olarak görülmüştür. Bu sebeple doğaya karşı her zaman derin bir saygı içerisinde olup ritüel ve uygulamalarını da bu saygı etrafında şekillendirmişlerdir. Doğayla olan ilişkileri gündelik yaşamdaki işlerinin de kolaylaştırılmasını sağlamıştır. Doğa olaylarına göre tarımsal, ekonomik ve kültürel faaliyetlerini şekillendirmişlerdir. Doğa olayları gibi insan zihni için karmaşık olaylar, halk takvimi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan inanç ve uygulamalarla daha anlaşılır hale getirilmiştir. Ekonominin daha çok tarım ve hayvancılığa bağlı olarak gelişme gösterdiği Uygur Türklerinde, hayvanlarla ilgili folklorik bilgilerin yer aldığı görülmüştür. Bunlar arasında halk biliminin araştırma kadrolarından olan halk baytarlığı ile ilgili bilgilerin de Uygur Türklerinin kültürel yaşamında oldukça önemli bir yerde olduğu görülmektedir. Hayvanlara uğrayan hastalıkların doğrudan ekonomiyi de etkileyeceği düşünüldüğü için bu bağlamdaki uygulamaların geliştirildiği görülmüştür. Geleneksel hayvancılık ve halk zoolojisi ile ilgili aktarılan veriler, geleneksel ekolojik bilginin muhafaza edilip kuşaktan kuşağa aktarılması hususunda önemlidir. Aynı zamanda hayvan ve bitki adları, hayvanların çıkarmış olduğu yansıma seslerin de aktarılması Uygur Türkçesinin korunması açısından da önemli bir husustur. Bu bağlamda ele almış olduğumuz çalışma halk bilimi çalışmaları kadar dil çalışmaları için de potansiyel bir değere sahiptir.

20. yüzyılın başlarında kaleme alınmış olan eserdeki bilgiler ile günümüzdeki bilgiler karşılaştırıldığında, bu yüzyıllık süreçte Uygur Türklerinin kültüründe çok ciddi bir değişimin olmadığı görülmüştür. Geleneksel bilgiye dayalı birçok uygulamanın günümüze kadar muhafaza edilerek aktarılması ve yaşatılması oldukça önemlidir. Böylelikle Uygur Türklerinin kültürü, geçmiş ve şimdi arasında bir süreklilik arz ettiği görülmüştür. Millî kimliğin korunmasında da kültürün şüphesiz önemli unsur olduğu düşünüldüğünde Uygur

Türklerinin yüzyıl önceki uygulamaları ile şimdiki uygulamaları arasında ciddi değişimlerin olmaması, millî kimliğin ve kültürün korunması için gösterilen gayretin bir sonucudur.

Kaynakça

Aça, Mustafa (2016). "Halk Bilgisinin Takvim, Mevsim/İklim, Çevre, Sağaltma ve Hukuka Dönük Temsilleri". *Halkbilimi El Kitabı*. (Ed. Mustafa Aça). Konya: Kömen Yayınları, 559-591.

Çakmak, Serkan (2014). "Hoten ve Kaşgar'dan: Gunnar Jarring ve Jarrin Koleksiyonu". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (4): 103-111.

Frazer, James G. (2004). *Altın Dal "Dinin ve Folklorun Kökenleri"*. (çev.: Mehmet H. Doğan). C. I, İstanbul: Payel Yayınevi.

Genç, Aynur (2022). *Uygur Folkloru Üzerine Çağatayca Bir Yazma (İnceleme-Metin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gönel Sönmez, Tugba (2018). "Uygur Halk Hekimliği Uygulamalarında Çay ve İşlevleri". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (11): 69-73.

Lvova, E. L. vd. (2013). *Güney Sibiryaya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri "Kainat ve Zaman. Nesnelere Dünyası"*. (çev.: Metin Ergun). Konya: Kömen Yayınları.

Oğuz, M. Öcal (2013). *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?*. Ankara: Geleneksel Yayınları.

Öger, Adem (2013). *Uygur Türklerinde Törenler ve Bayramlar*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Öger, Adem (2019). *Uygurların Somut Olmayan Kültürel Mirası Kazakistan Örneği*. Ankara: YTB Yayınları.

Öger, Adem (2021). *Uygur Efsaneleri (İnceleme ve Metinler)*. Çanakkale: Paradigma Akademi.

Öger, Adem ve Köse, Serkan (2014). "Uygur Kültüründe Tufan'ın Kuşları: Kırlangıç ve Güvercin". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (3): 163-175.

Örnek, Sedat Veyis (2000). *Türk Halkbilim*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özdemir, Nebi (2018). "Geleneksel Bilgi ve Kültür Ekonomisi". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 18(1): 1-28.

Rahman, Abdülkerim (1996). *Uygur Folkloru*. (çev.: Soner Yalçın ve Erkin Emet). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Risâle-i Dehkançılık (Çifçilik Risalesi) (2017). (Ed. Adem Öger ve Recep Tek). (Yayına Haz.: Ahmet Turan Türk, Ekber Enveri, Zulhayat Ötkür, Kamile Serbest). Ankara: Gazi Kitabevi.

Risâle-i Nân-vâyılık (Fırıncılık Risalesi) (2017). (Ed. Adem Öger ve Ahmet Turan Türk). (Yayına Haz.: Serkan Çakmak, Recep Tek, Zulhayat Ötkür, Kamile Serbest). Ankara: Gazi Kitabevi.

Yolcu, Mehmet Ali ve Aça, Mehmet (2019). "Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Folklor". *Folklor ve Edebiyat Dergisi*, 25(100): 861-871.

Ekler:

Transkripsiyonlu Metin

1. Gök Cisimleri ve Doğa Olayları

ĀFİTĀBNİŃ BEREKETİ

[20b] Afitābnıñ bereketi her zi- canğa kök tat nebātāt dirah̄t eşcārğa cemi‘ yaratılğan nerselerge anıñ bereketi çoñdur delili şı ki āfitābğa çıkmay hemişe sāyede turğan meşelen kez malçılar küniniñ tulası sāyede otkanı üçün ularniñ renk rüyi a meşelen karıb sarğıb özün bizkek bolğan kişikdürler afitābda yürgenlerniñ renki kızıl özi semiz küçlükdür ve yene déhkānlar bir parça yergeketmen çapıb işlab yirge fai’de kıladurğan ħaruşdin qalın salıb uruğ saçqanda mezkūr yer içidin āz ğana yerge saye tüşüb afitāb yitmakan bolsa mezkūr yirniñ tariğan zirā‘ ati afitāb tüşgen yeriniñ ki dék bolmaydur belki aşıq sarğarıb yetib kitedür şundağ hem bir dirah̄t tigin dirah̄tlar dirah̄tlar arasında āfitāb itmay qalsa dirah̄tlar arasındın şaĥlarınıāfitāb tarafıga sunadur şundağ ‘āmlar içide bir temşil söz bar bir kişi bir kişidin cebr tartsa meni kün körgeli qoymaydur dēdür andağ dégen meni aftāb körgeli qoymaydur dégen boladur yene bir kısmı söz bar meniñ dülüm āfitāb körsün dégen temşilleri bardur eger tağdaki qar ve muzlarğa afitāb tüşüb āfitābnıñ küçi bilen erimese ol vaqıt su toğrasındın nihāyet müşkil bolur érdi sular afitābnıñ bereketidin aqarlar āfitāb Ĥüdā bergen ni‘ metler içide a‘ zam ni‘ metlerdindür zirā‘ at āşıqlar üstige tört gün āfitāb tüşmey_sürün bolsa aşıqlarğa zirā‘ at kökige alpahta tüşüb yoqaltadur şundağ her nersege bereketi çoñdur vā nef ī ziyāde şundağ hem kış künlerde bir kün āfitāb çıqqanı bir şeherge otun toğrasındın neçe miñ tengege fā’ide boladur ğarib ğurebālar afitāb sinib soğaq zaĥmetidin qutulur belki aĝniyalar hem bir parça kekiz bilen āfitābğa çıkar.

BORANIŃ BEREKETİ

[21a] Boran ħuşuş ħut faşlide tolarak çıqma sebebitağ üstideki muzlarını kışdın tonklağan tamam zemin üstideki toñlarını aytıdadur anka boranniñ köçiteymese yene bir nerse bilen muz kış ar tonklarğa köçiytmeydür boran éritib sularni cārī kıladur toñlarını tişib pitik kılib boran yene kış uratadur yazniñ evvelki ibtidāsı boran bilen boladur ħuşuş ħut kirgende ħalayık arasında bir temşil söz bardur ħut ketmin destesini tut dérler hem dirah̄tlarnıñ toñı érib dirah̄tge su yügürmağı boran bilen boladur boran bilen teñ ve dihkānlar şadraşib dihkāncılıqqa sa‘y-i küşiş kılib ħut boran künleridin başlab ariq ustañ çakıb suğa tayar müntazır bolub turadur boranniñ bereketi bir nersege yetedür kışda kaçib kitgen cānvārlar hem boranda peydā bolub keledür qaluğaç kakkuk şufya şundağ ba‘zı cānvārlar keledür dirah̄tlarğa yeşil çıyan kiduradur mīvelik dirah̄tlarğa her renk ħuşrañ külāh çeçde dufi qoyarlar boranniñ bereketi çoñdur qar ħazineleriniñ miftāhı mevz ma‘denlarınıñ kelidi borandur bahar başlamçısı hem borandur boranniñ bereketi bilen bir cihān kökarab zümürürd basatlar salınadur bağ bostan gülistān bolub çimen tağ deşt lālezār boladur boran şı bu sebebdin tamam ħalk ħut faşlige müntazır qarlaşlıq turadur ħut faşlı kelgende ħalayıqqa bir ‘ıyd bolğandık boladur anıñ üçün ki ħut faşlide boran boladur déb boran bereketige intizār turadur boran kelgende ħalayık uçasıdaki kışdın kiken coya ve qalın çıyan yoqlarını salıb taşlarlar ħut faşlide kelgen boranıñ bereketige ħalayık ħursend bolurlar.

YULDUZLARNIŃ BEYĀNI

[63b] ‘İlm-i tencim çoñ bir ‘ilmdür anıñ keyfiyetini kişi bilmes meger bilseler hem bir neçe yulduzni müneccimler bilür yulduzlar iki kısmıdır şābit ve seyyār şābit yulduzlar mañmaydır ve seyyār yulduzlar mañib ħareketde bolurlar bir neçe çoñ yulduzlar bardur ulardın birini qutub yulduz dérler Farsī tilide pervin atarlar ol yulduzniñ çevreside bir neçe ulduz mütābi‘at kılib turğandék hemişe çevreside yürürler yene bir yulduzni tırşihāb ayturlar Türki tilide oq yulduz ayturlar āsmānga şeytan çıqsa ol yulduz şeytanı koğlarlar yene bir yulduz bar ol yulduzni çolfañ yulduz ayturlar ol yulduz maşrıq tarafıdın talu‘ kılganda tañ atadur çolfañ yulduzğa oħşaş yene bir nūrluq yulduz bar ol tañ atmasda çıkadur anı Farsī tilide kārīvān küşt ayturlar kārīvān küşt dimmekde bā‘iş ol ki bir vaqıtde bir gürüh kārīvān çölde sefer kılgan gicede bir yerge tüşübdür ular maşlahat kılışıbdur ki çolfañ yulduz çıkanda mangıb kitemiz déb yatıbdur çolfañ yulduzğa oħşaş yulduz çıkanda çolfañ yulduz ħayāl kılib qopub mangıb çölge kirib kit yol tapalmay iz yıqıb

yorub heme kârvân helâk bolubdur çünki ol yulduz evvel aḥşam çıkar éken şu vaḳitdin tartıb ol yulduzğa kârvân küşt at qoyubdur (ya' ni kârvân olturkan dégen bolur) çoñ meşhür yulduzlardan biri hüger yulduzdur ol yulduz ğucmaq bir neçe yulduz seyyâredür ol yulduz yélniñ ıssık suğaq faşılğarğa ta'allükdür dür dihkânlar ol yulduzğa qaralab dihkânçılıq kılurkaçan ki ol yulduz olturub tañatsa tamam Tükürmenlerniñ suyn uyub qalib tönleb muzlab Tükürmenler çörgülmes yene bir çoñ yulduzlardan terazu yulduzdur kiceniñ taña tamakığa bir nişânedür ramazanda kéçe yikeli qopqanda ol yulduzğa qaylab qoyadur

(ya' ni kârvân öltürğan)

[64a] çoñ yene yulduzniñ beyâni 1. Şems 2 kamer 3 merih 4 'ütârüd 5 müşteri 6 zühre 7 zuḥaldur bu yulduzlarniñ her biri bir künge nisbet berib mişlan şems yek-şenbih künge kamer dü-şenbih küngige Merihse se-şenbih küngige 'Utârüd Çehâr-şenbih küngige Müşteri Peñç-şenbih küngige Zühre Azine küngige Zuḥal şenbih küngige nisbet beribdür müneccimlerniñ ba' zısı mezkür yulduzlarnı her birini bir heykel kılıb saqlamaq bareside itübdür ya' ni hâtem déb temürdin bir yüzük kılıb mezkür yulduzni bir ışığa isnâd kılıbdur meşelen şemsni bir kürside olturğan bir âdem şüretida başıda bir tâc taşvîr kılıbduranıñ hâtmîni şebu mezkür şüretida temür yüzük kılıb saqlasa pâdişâhlarğa ve çoñ ekâbirlerge terbiyyet kılur débdür kamerni hem bir tâcdâr-ı şüretde temürdin yüzük kılıb bir ḥayvanğa ménéklik taşvîr kılıb saqlasa suğa terbiyyet kılurdur déb Merihni bir cellâd şüretida bir âdemniñ kakulesidin tutub turuğluq taşvîr kılıbdur anı siyahlarğa terbiyyet kılur débdür 'Utârüd bir 'âlem şüretida qolıda qalem devattutuğluq taşvîr kılıbdur 'ulemâğa terbiyyet kılur débdür müşteri berkik şüretide kök tatğa terbiyyet kılur déb dür zühre hem tâcdâr bir şüret ora turuğluq bir şüret-i taşvîrge keltürübdür anıñ terbiyyeti pâdişâh aldıdaki mülâzım ḥizmetkârlarğa bolur débdür zuḥalni bir 'akreb şüretide taşvîr kılıb hâtem kılıb saqlasa bilen çıyan cemi' kezende çaqğuçı cânvârlardan saqlanur déb itübdür lékin Bolarnı kılmaççı bolsa her birini öz künde kılinsun déb itübdür.

YAMĞUR VE QARNIÑ BEYÂNİ

[80a] Yamğur ve qar igizdin Hüdâyım zeycânğa beredürğan çoñ bereket turur yamğur ve qar yağmasa yeryüzide ḥ'âh dirâht ḥ'âh giyahler onmas çoñ tengizleridin başqa yerde deryâlar bolmas érdi yamğur ve qar yağmasa tamam yeryüzi qurub âfitâbnıñ tabusıdın köyük bolub kiter mîvelik mîvesiz dirâhtlar yıldın yılğa yerniñ nemi bolmağaç köhne bolub yıldızdın köklemey qurub kiter yerniñ tahtiğiče qurub kitse tumurları hem qurub bolaqlardan su çıkmas érdiler. Âfitâbnıñ ıssıqlıqını şunıñdın ma'lüm kılğalı boladur ki tekke mekânge aqıb çoñ çölniñ içide yoq bolub kitedürğan deryâdın çoñ bir deryâ ol çölge aqıb qum içib yoq bolub kitedür. Ba' zı yurtlarda ısıq tolarak boladur kış azrak boladurğan yurtlarda ısıq ziyâde bolsa yağın bolmasa yeryüzidin tuğ orlab hava tebdil boladur şimâl çıkıp yamğur yaka qar yağsa hava yüzige orlanan tuğnu uçurub ketib pâkize boladur yağın bolsa her vaḳit âsmândın yamğur yağadur savekniñküçidin tönleb qar bolub tüşedür ısıq yurtlarda qar yağmaydur yağın bolsa yamğur yağdur. Tağlarda tolarak yağın boladur igiz tağlarda her vaḳit yağın bolsa qar yağadur tümüz künleride azrak yamğur yağadur yağın kim bolsa deryalarnıñ suları hem kim bolub yurtlarda ḥuşul kim boladur'inayet aylasa Ḥallaq 'âlim her işini bol dédi boldı üşüldüm Hüdâniñ rahmeti qar birle yamğur ki bizniñ rızqımızgen anı yağdur.

2. Hayvanlar ve Hayvancılık

VAḤŞİ ḤAYVANLARINIÑ BEYÂNİ

[21b] Yırtkıcı ḥayvan şirdür koçluq bir ḥayvandur köksi kenk başı çoñ gerüni yuğan yallık heybetlik dirâhtlık cenqallarde yorarlar şirni biber hem dérler hem yırtku cânvâr arasında koçluq bir vaḥşi ḥayvandur bir mu' teber sūdâger ayttı ki bizniñ bir téve birleyde yatıb on âdem ulaşıb çıkarılmay gicesi yatıb seher qopub qayla saqlaydın yigirmi qadim neri bir dirâht bar édi téve dirâht üstide turadurly üstige barıb körsek bir şirniñ izi bar édi şir ya biber dégen téve at qotaz kele şundag nerselerni hem tutub yerler yene bir kısmısı yolbars atarlar yolbars şirdék yuğan émes yolbars bars şirdin yeñiçe şüreti müşük şüretida amma bu ḥayvan hemme ḥunḥ'âr yaman

hayvandur her neme ki şir alıb yése bu hem alıb yédür yene bir kısmı yolbars cinsidin bar anı Farside yüz atarlar tergide ‘asr aytur bu hem bir vahşi hayvandur özi çögür atdıñ aq üstide yemulaq kırk elik bu künlerde anıñ teresi sarıgıça Hindüstân sudâgerleri tapsa aladur şebu cinsdin iki küçükini ger nil maliz şâhibniñ vaqtide çini bağıka tirik keltürgen aydı adem kaşığı kelib turub derhal çıyan üstidin âdemniñ yutasığa ağız salğanını kördüm şebu cinsdin saf serik birni şamida molla tapıb mahkem çoñ bir yağaç kafesinde bağıgan édi anı hem men körgegen şekli müşük şeklide renki her renk kara ve kök yolbars bar déb halk rivâyet kıladur vallahü a‘ lem yene bir kısmı yırtku hayvanlardın böridür burnı renki kökdür kümüz köki dék kümüz köki pişkanda serğış bolğandık kümüz rengidék böriñ rengi hem kümüzge muvâfik hemişe boladur [22a] böri hem yırtku hayvanların yamanıdur tolarak at eşekge ağız saladur kış vaqtide yalguz âdemni tapsa dört beşi bir bolsa âdemni yiyedür qoylarını hem yiyedür yaman hunh‘âr hayvandur yene bir kısmı hayvan özini kiçgedür tumşuqı uzun uçluq yırtku hayvan cinsidin bardur tumşuqını salıb mal keleniñ uçayını tartıb alıb yéb ketedür anı tölki hem yırtku hayvanlar cinsidindür lékin qoy kelege köçi itmey tuşğan tuhi şundağ uşaq nerselerni tutub yiyedür ve yene yırtku hayvanlar cinsidin ayıkdur ayıq hem at kele qoy tapsa yiyedür ve yene bir neçe uşaq yırtku hayvanlar bir ular müşükdék uşaq bir nerse tabib yiyedür mülündék ve davağandék bolar tuşқан saçқан qarğul olay keklik şundağ nerselerni tutub yiyedür.

ÜLKÜ HAYVANLARINIÑ BEYANI

[22b] Téve bir ülkü hayvandur ki kana‘atlık usuzlıkqaçır aşlık âzıp ağır küter küçi bu aş bir hayvandur amma kineci ya‘ni bir kişidin tayaq ikân bolsa intıqam aladur anıñ nerleri kış küni çillede buğrasığa kirib ağızından köpük çıkarıb quyruğığa siyab uçasığa taşlab mest dék bolub bir nerse yamaslar tā ki buğraylıkdın çıkıyb bolğunça tola yaman hatırlık bolub qaladur ve yene atdur anıñ obdanınıñ pâdişâhlar arasında behâsi yoqdur çoñlarğa ‘aziz nerseler yahşiatınıñ kıymeti çoñdur yene biri qaçırdur qaçır hem kıymet-bahâ bir hayvandur ba‘zı qaçırğa dört yüz çin yük artsa belini egmey mangadur qalesi hizmetni at kılsa qaçar hem kıladur ve yene bir hayvan eşekdür hem mingeli hem tifar artğalı yaz künleri çıdaşlık amma suğakka ‘aciz raq huşuş dihkânlarğa tola lâzımlık horaqi az işi çoñ yene biri qotazdur ülküde abbıka ‘âciz otlaydurğan yeri tağ üstide ne yerde qarumuz bolsa ol yerde otladur tağ duran uralaş at qaçaréseq manka limadurğan/mangalmaydur yerde âsanlık bilen yük köterib mangadur yene biri keledür kele obdan fâ‘idelik bir hayvandur horaqi başqa hayvanlardın tolarak yiyedür süt kaymak misk şebu cinslerdin çıkadur erkeklerini buqa dérler ularını kestürüb ahte kılıb öy dérler dihkânçılıqniñ işlerige kele bolmasa ularğa tersdür kuş hidâmaki haman pitmek hemni tamam terilğuni kele bilen kıladur yene biri koydur koy tola fâ‘idelik bir hayvandur anıñ yünı ve miyakı ve hem süt kaymakı fâ‘idesi tola özi yavaş bir hayvandur yene açkuyu hem fâ‘idelik bir hayvandur süti obdan anıñ teresi qarim boladur yünı tebit çöpüriniñ tegide tebyit bar anı kıymet-bahâ şalkıladur çöpürni ağramçı kıladur amma açkuniñ ayağı suyuq bir yerde tinmaydurğan bir hayvandur yene hayvan itdür anı âdemler baqadur it öyge yat âdemlerni kirgeli qoymaydur özi kanâ‘atlık bir hayvandur hem suğakka çıdaşlık her qançā aç qalğanı birle igesini taşlab kitmeydür [23a] it vefâdar bir hayvandur igesi ne yerge barsa ol hem ol yerge baradur ve igesidin érkeşib ayrılmaydur ülkü hayvanlardın biri müşükdür müşük öy bilen bir öyde könken. müşük igesi ol öyde köçüb kitse müşük köçüb bargan yeride turmay evvelki öyde qaladur şunıñ üçün temsil söz bardur müşük öy bilen it igesi bilen müşük fâ‘idesi saçқанı yoqaltadur müşük bar öyge saçқан yakın kelmeydür tağar hür cin qaça saçқandın selâmet qaladur. Yene uçarlık ülkü hayvanlardın tuhidur bu hem guldaydurğan fâ‘idelik hayvandur Urus tuhisidur tuhi tohumı yahşi nersedür bir tuhi her küni bir tohum berse bu toladur âdemler tohum üçün baqarlar yene biri örükdür bu hemtuhi dék tohumge kekeleydür yene biri gazdur ol hem tohum kekeleydür ördikgaz su boyda veya kólde turadur anıñ tohumlarını tuhiğa bu suradur tohumını tohi çıkaradur biri keklikdür anı soqaşturmak saramaq üçün kafesinde baqadur yene biri bedeni yâki vatvalaq dérler anı hem kafesinde qoyub hem soqaşturmak üçün baqadur yene biri ile turğayni anı saramaq üçün baqadur obdan saraydurğanniñ kıymeti çoñ yüz serkeç bir turğayni aladur ve yene bir kısmı turğay bar şofi turğay déb anı hem kafesge salıb baqadur anıñ başıda hevfev tahidék tacı bar obdan saraydurğanniñ dört beş serkeç alıb baqadur yene kara kuçkaç baqadur temürçük baqadur sarik kuçkaç baqadur şatuhi baqadur

minā baqadur terülgu baqadur temürçük iki qısmıdır biri tağ temürçüki yene biri ülkü temürçüki bir iķilesini baqadurn yene say sağızhanı hem baqadur yene tağ qarğasını hem baqadur âdem konadurğan cānvārlar arasında kebüter uçub barıb yene keledür âdem arasında yuradurğan cānvārlar qahtıñ qarğa qaluğaç qarğa aq kuçqaç keklük şofiya sar ve yene çoñ âdem av üçün baqadur qarakuş qarçığılaçın şumka koygur tardıñ tağ bolarnı şikār üçün baqadur.

HAŞARATNIŃ BEYĀNI

[34b] Ormalab mangadurğan candarlar yılan, çıyan urmaçuk baqa qaramuçaq Çümle koñqaz qurt miti ve salci mīvelik mīvesiz her dirahıt qurtı köye bir kısım sasıyğan nersedin peydā bolğan qurt pit borge kök pit salma patmaçuk sekne put hezār pay hem dērler hem kök yapurmaqlarınıñ qurtı bolarnıñ ba' zısı putluq ve ba' zısı putsuz bolardıñ ba' zısı kin qanat çıkarıb uçarlar şundağ ki pile qurtidēk qile bulurlar qile bu hem bir heybetlik bir cānurduñ piqaçnak eşēk qurtı muzay başı zalı qalca yarğuş.

TUMŞUQLUQ CĀNVĀRLARINIŃ BEYĀNI

[35a] kebüter tohı, ördek, ğaz, pahtek, qağa, sar, kığul, ulay, keklik, bedni, aq kuçqaç, qara kuçqaç, temürçük turğay, bülbül, alağuralay, bozğuralay, sarıq kuçqaç, şufyañ, hufef, sunduk, quyğuy, laçın, kugunk cıhalımay, qarçıha, qara kuş, şumqar, turumtay, tavus, yaketuz, şāh tūti, turulgu, kakkuk, qaluğaç, köktalgu cikdeçük ciniz çikit yekin kuçqaç müşük yapalaq.

KUMŞALIQ HAYVĀNLARINIŃ BEYĀNI

[35b] Fil, yolbas, şır, arslan, aşra, ayq, böri, it, toñkuz, kipe, doğan, mulun, müşük, saçqan, tülki, téve qaçızat, eşēk, kile, koy, açku, tuşqan, qolan, keyik, boğa, gulca, qotaz, maymun, bolarnıñ burnını qumşa dērler.

CĀNVĀRLARINIŃ ĀVĀZI

[53a] Aq çınaydur (çınamaq) - kele mevraydur (mevramak) koyvakçu meraydur

(meramak) - eşēk hankraydur (hanramak)

İt qavaydur(qavamaq) - müşük mıqraydur (mıqramak) böri uluydur

(ulumak) yolbars aznaydur (aznamaq) İtni ürse ğankşaydur

(ğankşamaq) – aqursaqı açsa ulubdur (ulumak)

Kakkuk şufıyañ - hūfk qaçqıradur (qaçqıрмаq) toğay qara kuçqaç aq kuçqaç

sarıq kuçqaç şāh tūti temürçük soraydur (soramaq) aq qoçqaçını

cıvıldaydur hem dēdür (cıvıldamaq) qarğa pahtēni qaçqıradur dēdür

tuhi çırlaydur (çırlamaq) kebter pāk kebüter ondaydur (ondlamaq) bedni saraydur

(saramak) turulgu qaçqıradur (qaçqıрмаk) ğaz vaqıraydur (vaqıramak) sağızhan

qaçqıradur qaçqıрмаk çibin pişe yeñildaydur (ve yeñildemaq) here kükin

ğunğuldaydur (ğunğuldamaq) yıqa küküraydur (küküramaq) salma

çigildaydur (çigildamaq) hevı kuş qaçqıradur (qaçqıрмаk) saçqan

Uçıldaydur (uçıldamaq) tuhumı yoq tuhi rukuldaydur (rukuldamaq)

Lēkīn tuhi tuhiqa qallāb bolub otaqlaydur (otaqlamaq)

HAYVANLARINIŃ BALALARİĞA MENŞUB QILINGAN İSİMLER

[54b] Téve botala qalaydur téve balası botalaq (botalamaq)

Aq qolonlaydur qolon (qolonlamaq)

Kele muzayladur muzay	(muzaylamak)
Éşek tayharlaydur tayhar	(tayharlamak)
Ƙoy Ƙuzılaydur Ƙuzı	(kuzılamak)
Eçkü oğlaqlaydur oğlaq	(oğlaqlamak)
möşük aslanlaydur aslan	(aslanlamak)
İt küçükleydür küçük	(küçüklemek)

ƘANATLIƘ CĀNVĀRLARNIŃ BALALARIĞA MENŞUB ƘILINĖAN İSİMLER

[55a] Tūhı – çüceleydür – çüce - çücelemek

Kebüter – baçkulaydur – baçku - baçkulamak

Ƙalğan baƘı cĀnvĀrlarnıŃ balalarnıŃ isimleri bala çıƘarmak bilen menşub Ƙılıbdur kuşlardın tartıb ak ƘuçƘaç niçe ularnıŃ mensubı bala çıƘarmak bilen menşub Ƙılınıbdur ular çanga tizib toğum Ƙoyub bala çıƘaradur. ularnıŃ balası çüce yaka baçku atanmabdur ularnı bala tenşib Ƙılıbdur.

ƘAYVANNIŃ KESELLERİNİŃ BEYĀNI

[59a] Ƙayvan cinsiniŃ toğut kesseliniŃ keyfiyyetini Ƙişi bilmeydür ularnıŃ keseli toğar vaƘtide nihāyet yatıb Ƙoyub toğar ularnıŃ insan cinsiniŃ hılfıdadur Ƙüdüvend Ƙādir-i Ƙākim ‘ale’l iŃlaq Ƙayvanlarğa asan toğut onkay kessel beribdür anıŃ üçün ularğa Ƙabile daya éniğe kerek bolmabdur tola mertebe şundağ vāƘi‘ bolubdur Ƙayvan aygaları ayğıl Ƙotanlarığa kirib ularnı toğƘan ve toğulğan tapıbdurlar ol Ƙādir-i ‘ādil Ƙākim ‘ale’l-iŃlāƘnıŃ Ƙudret-i Ƙāmilesidür aŃnıŃ burnığa ve köziğe peydā boladur nā-hūn Farsī tilidür (nā-hūn déb tırmaƘnı aytur) aŃnıŃ köziniŃ cayağı Ƙarafıka bir Ƙatıq kömelçik bir nerse aŃnıŃ burnıŃ tubnı ƘamşuyınıŃ yuƘarınıŃ aralıƘığa peydā boladur mezƘür kesel aŃnıŃ iki yerige peydā bolğanda aŃnıŃ ƘursaƘı asılıb aŃnı nihāyet bī-ārām Ƙıladur lékin köziniŃ yamanraqdur ol peydā bolğan kömelçik serik bolub kitgen bolsa aŃnı ol kesel olturadur eger aƘraq bolsa der-maħal ustura bilen alıb taşlasa ƘursaƘınıŃ usukı yanıb saƘayadur ve yene bir Ƙısmı kessel aŃ pütige peydā boladur şüyür dەرler ol ƘaçƘadık aƘ kefkılabıy kiyin yamanraq bolğanda aŃ pütinin basalmaydur evveliside zağun yağını dağlab afitābğa alıb ƘıƘıb bağlasa saƘayadur yene birisi maŃğa pütla kesellik bu yaman keseldür öpkeke tüşüb öltüredür yene biri aƘsaƘdur tört ‘aybınıŃ biri bar aŃnı şeri‘ atda yanduradur tört ‘ayb biri nā-hūna 2 nice şüyür 3 ve nice maŃğa ‘ardınca töker bu ‘ayblar bolsa yanadur.

MAL BAƘIŞNIŃ BEYĀNI

[78b] Mal baƘmak Ƙazreti HabilniŃ kesbī turur tola peygamberler ba‘zı pādīşāhlar hem mal baƘıb yürüb Ƙüdüğe yakın kelibdür mal baƘmak birle insan pat bay boladur mal bir Ƙısmı émes téve aŃ Ƙotaz kele Ƙoy açku eşek bolarnıŃ balaları bar téve aŃ Ƙotaz kele eşek bolarnı Ƙararıda érkekige Ƙoyub haber almasa pat avumas Ƙoy açku pat avub tola bolur balaları hem pat toğub tola bolur anıŃ üçün malçılar Ƙoy bilen açkunı tolarak baƘar téveniŃ balasını botalaq aŃnıŃ balasını tayçaq keleniŃ balasını muzay ƘotaznıŃ balasını eşeknin balasını Ƙotek ƘoyınıŃ balasını Ƙuzı eçküniŃ balasını oğlaq dەرler.Ƙaşğar ki tābi‘ araşur dégen kentde MİR Ulaq Bay déb bir Bī-çäre ādem bar érdi nān tilab gedalık Ƙılmaq birle kün ötküzür érdiler künlerde bir kün eşekdin eşekge gedalık Ƙılıb bir mal baƘadurğan bay ƘişiniŃ eşekige kelib şey’inillahi biyādi Allahü déb söze Ƙıldı bay kessel érdi çoŃ oğlı ayğılğa kirib uruq bir eçküni alıb ƘıƘıb niyāz Ƙıldı ol kedā uruq eçküni mankdur almay uşnesige alıb köterib tola terslik birle öyge keltürüb baƘtı obdan baƘƘanda eçkü semürüb obdan boldı beş altı aydın kiyin Ƙıraylık iki oğlaq toğdı bolar oğlaqlarnı körkende tola hoş bolub baƘar érdi yıldın yılğa eçküler güldeb oğlaqları tola bolur érdi érkeklerni satıb pulığa taşı paƘlan alıb malığa Ƙoşub Ƙoyar érdi şu tariƘa bilen eçkü Ƙoyları ziyāde bolub çoŃ bay boldı yer huylı alıb yurt ƘalkınıŃ aldıda ‘izzet taptılar uzun ‘ömür körüb dünyadın ottılar oğul Ƙız ve nebireleri tola érdilar [79a] yurt Ƙalkı MİR ulaq baynı körkende bu ‘ibādını oğur érdi.

‘İbād

Şāhni kedā kıılır Hūdā
 Kedāni şāh kıılır Hūdā
 Barnı yoq kıılır Hūdā
 Yoqni bār kıılır Hūdā
 Çölni bāğ kıılır Hūdā
 Bağni çöl kıılır Hūdā
 İmdi leziz bolub kedā
 Āhuy yoq bolur kedā

[79b] Mal baqadurğan ādemler çoñ bay bolsa malnı baqqalı hizmetkār lāzım kıladur mal baqadurğan hizmetkārni pataçı dērler malnı yazvaqtide yaylaqğa alıb barıb otı tola cengellerde baqadur malğa hāzır bolğalı bir neçe obdan aytnı öziğe hem-rāh kıladur vahşi hayvanlar malnı yiykali kelse itler qavab hāh kiçe kündüzde patecini haberdār kıladur malnı qodukdın mişkede su tartıb avaqğa koyub suguraduraşşāmda malnı cenkeldin qayıt turub kelib çetinniñ aldıda tohtatıb sanab bolub çetinge sulab tañ atqunçe haber aladur qış vaqtide qotanğa sulab çadır aqurı degen yūñdin tayyār kılgan yaka qalın hamdin itkan aqurlarda halb baradur qoynıñ qotaznıñ sūtlerini çılaklarge sağıb çoñ qazanğa koyub qaynatıb qoyadur qaymağı tayar bolğanda qoynıñ qariniğa alıb qoysa öyüb seriğ yağ boladur sūtini yoğan toñlarge koyub aççıqanda alıştırub qımız kıladur azraq bolsa ayran kıladur qoynıñ yūñni yūñ dērler yūñni kirkiz aytadur eçküniñ yūñni çöfür dērler çöfürni argamçı aytadur.

MURĞLARINI TUTMAQNIÑ BEYĀNI

[87a] Cānvārlarnıñ arasında obdan āvāz bilen saraydurğanları bardur anıñ üçün efzallerini tutub qapezge sulab baqadur ile toğayı obdan saraydur anı danlaydurğan yerikeden saçıb koyub obdan danga ürkengende yenkiçki yağaçni yumulaq ikib tuzaq étadur qılını yengiçge aşıb yağaçniñ étrāflarığa bağlab ötesige quzuq qaçıb yūfbilen tuzaqni quzuqğa bağlab qılınıñ üçini halka kılib tofrağ bilen halkanıñ haşfini kömüb yağaç tuzaqniñ otrasıqadan koyub qoyadur tuzaq kömülüb turadur tugaydanniñ çevreside tuzaqniñ üstide çörkülüb mankıb yorub püti qılınıñ halkasığa sapılıb bağlanıb qaladur tumuçukni pen qapz bilen tutadurpen qapz üç hānelik boladı otranca hānesige obdan örkengen tumuçukdın birni sulab qoyadur iki yanıdaki hānesiniñ tüpesi eşikge oqşa yapılib turadur tüpesige kendirni yelim bilen yimlāb qoyadur qapzdaki tumuçuk sayrağanda cengeldaki tumuçuklar āvāz anklab uçub kelib qapzanıñ tüpesige qonğanda tüpesi tegige basılıb tumuçuklar seyirilib içige tuşadur eşik yene deslabdaki dék turadur şundağ kılib tola tomurçuklarını tutub aladur bidine degen cānvārni tur koyub tutadur qara kuçqaç aq kuçqaç sarıq kuçqaç keklik şāh sanağuç tarançı şofı şofıyañ bolarnı keçik vaqtide o ovasıdın alıb baqadur yava ördek kırğul ğaz bolarnı mélték bilen etib aladur laçin şuñkār bolarnıñ balalarını ovasıdın alıb baqıb örketib ördek ğaz qarğa kebuterlerni alduradur qara kuşniñ balasını tuşkan keyik tülki kuş laçin şivenkqar orda her nemeni alsa püti bilen qarman aladur ikāsi icrā téb almağunçe koyub bermeydürler.

YAVA MURĞLARINIÑ BEYĀNI

[87b] Qara kuş laçin kök sar muşuk yapalaq sar qağalman bolar hem ölküde yürüydür tolarak tağlarda yürüb tağlarınıñ kavaklarıda olabtuğum koyub bala çıkaradur balaları bir cufdın ziyāde bolmaydur sar qağalman ba'zıda ölküniñ ekiz Türkleride hem olaydur ta' mesige canvarlarını tutub yédür balalarığa hem alıb kelib berib yişni ürketaður ğaz hānguk bağıtaq çuğundék hüddüd bolar ekiz yarlarınıñ kavaklarıda olaydur ta' mesige sas quruti uşaq balıqdan ve qurutlarını téb yéb terikçilik kıladur balaları bir cufdın ziyāde bolmaydur yava ördek saslıqdaki yékanlarınıñ arasığa çañ ki tizib tuğum qoyadur balaları tuğınıñ ki dék tola boladur küştini yaqalı boladur kırğul cengellerde danlab yürüydür qamuşlarınıñ arasığa ova tizib tolakaqalaydır tuğı dék çücelerini arkaşturub yürüb çoñ kılib uçuradur bolar tumşuqı bilen çuqub yiyédür tumşuqluq kuş dērler

UÇARLIQLARNIŃ BEYĀNI

[88a] Uçarlıq cānvārlarnıñ ba‘ zıları dirañtlarda yürüydür ba‘ zıları yerde yürüydür ba‘ zıları yazda kentlerde yürüb kıl vaqtide ısıq yurtlar ki ketib bala çıkaradur lak lak ekiz terkniñ açamağığa çañe tizib bir cuf bala çıkaradur ğazāsığa uşaq cānvārlarnıñ yeñi uçqan balalarını tutub alıb kelib baqadur qalenderiñ balıq alğuş sasıqdaki yékanlarnıñ arasığa çan ki tizib bir çufdın bala çıkarıb ğızasığa sasniñ qurutlarını uşaq balıqlarnı tutub berib çoñ bolğanda uçurub kitedür türüm tay turulğa kak kök ğurulay qara kuçqaç şofi şufyañ şağ sanağuş sunduk cékdıçuk qaluğac tümüçük taranča seğızhān tamtarançısı serik kuçqaç turulğa tuğay citildağaq bidine çolañ tuğay çahçı bu kısım cānvārlar dirañtlarnıñ otlarnıñ arasığa çañe tezib taħminen éki cevfv yaka üç cevfv tuħum qoyub bala çıkaradur ğızasığa qurut Çeketgü Paşa çebinlarını tutub alıb kelib berib baqadur balaları uçqanda arqasında arqaşturub yürüb yem yişni ürketedür katete bolğanda erkek tişileri birbirleri birle culaşıb ata analarındın ayrılıb ketib bolay dirañtlarge çañe tezib tuħum çıkaradur köz vaqtide ısıq yutlarge ketib yaz bolğanda yene inib kılādur qarğa yazda suğakraq yerde ya‘ ni tağlarda kışda ülküde yutkulub yürüb kün ötküzedür tağlarnıñ kavaklarında ve ekiz dirañtlarge çañe tezib tuħum qoyub bir cuf bala çıkaradur ğızāsığa ülgen hayvanlarnıñ taplarını ve dan qurut kunguz paqa keslançuklarını yiyedür bolar tumsuqı bilen çuqub yiyedür bolarnı tumsuğluk cānvār derler.

SARAĞUÇLARNIŃ BEYĀNI

[88b] Uçarlıq cānvārlar yaratqan perverdékārımğa kısım kısım āvāzlar birle nağme saralıt kılādur ħoroz kéçeki kün kündüzki tünlerniñ vaqitlerini bel kılıb kı kı kıq déb çırlaydur tuħı rük rük déb balalarını çırlaydur hānguq hañ hañ déb kıçkıradur sarçınkıluluk déb kıçkıradur ördek vak vak déb kıçkıradur turulğı tordu ord déb kıçkıradur ördek vak vak déb kıçkıradur turulğı törd tüTürüd déb kıçkıradur paħteñ kuku kök déb kıçkıradur şofi şofiyān hāk hāk şofi şofyañ déb kıçkıradur qarluğaq vuçı vuçı viç déb kıçkıradur seğız hān ğad ğad déb kıçkıradur hüd hüd hafüfuf küş déb kıçkıradur bu cānvārniñ tuğrasıdın hālklar mundağ bir şı‘ r oqurlar : hufufuf a‘ māleküm inne‘l-lezine kaşka taz : sen koluñni kaşka tar: sen kuluñni aşka tıqsañ men urarmın başka taz: cağalman vıt vıt déb kıçkıradur çuğundék çoñ çoñ déb kıçkıradur andıcan paħta ki ħatunıdın qorqadur ħatunıdın qorqadur déb kaçkıradur eyle tuğay şofi tuğay çolañ tuğay qara kuçqaç tumuçuk çakçı bu cānvārlar hemmedin obdan her nemeni durab saraydur anıñ uçun hālklar āvāzığa hoşdār bolub kapuzğa sulab baqıb saqlaydur bédine vıt olaq yapı déb kıçkıradur heme cānvārlar sayramaq bilen Hüdāyı ‘ ālemiyānğa nağme saraylıq kılıb ħamid ve şeker ü şükr ayıtıb insan ğürühi beşer hılığa uluğ şun‘ atlarını körsatadurlar: şı‘ r:

özün kâdir Hüdā sultānımız sen : : heme insan ğürühi şahımız sen:

: semāvāt üstide heme ferişte: : özüñge ħaş kuluñ cāyı beħişte

3. Bitkiler

KURUĞAN MİVEVELERİNİŃ BEYĀNI

[60b] Üzümnı qurutub şeherlerge alıb barıb satadur üzümni qurutmaq lāzım kelse anı pişğande taldın kesib alıb ala küneş yerde yayıb qoyub qurutub quruq üzüm déb tıyar kılādur. mīvelerdin qurutub saklaydurğan mīvelerniñ içidin örükni qurutub quruqını köle déb aytur şabtalunı qurutub quruqını kaq aytur eger öçkesini almay qurutsa anı mūnak aytur ğinalu hem qurutub alıb saqlar anı quruq ğinalu ayturlar üçmanı hem qurutub saqlab anı esalğu dërler encürni dāru üçün tabībler qurutub saqlarlar lıkin azraq anı quruq encür dërler öz vaqtidaki pişğān encürni merabba kılıb saqlarlar belki tola nerselerni merabba kılıbsaqlarlar merabba kılar bolsa şekerni kılıb kıvām kılıb üstige qoyarlar örük ğuraside ve hem ğinaluda behide zerdekde almada neşfetde gelasda merabba salurlar lıkin anarda şerbet kılarlar şekerni kıvām kılıb kızıl güldé güllqand salurlar kızıl güldé güllqand salar bolsa kızıl gülni salar bolsa kızıl kelni ilğab güllini suqub gülniñ berkideki aqni kéb çıkarıb atıb suqub kıvām şekerni üstige qoyub közeniñ ağızını çaplab temüz afitāb da bir ay qoyub andın kiyin tıyar boldı déb yédürkızıl gül gül-ğandini Hotende tola i‘ tibār bilen kılıb saqlaydur ve yene penne gül-ğandini kılıb mi‘ desi ağık kişige beredür.

OTNIŇ BEYĀNI

[89a] Otnıñ paydası çoñdur otnı Hüdäyî ekber bendlerini terbiyet kılmak üçün yaratқан terür ot bolmasa ğazâ kılıb ikelibolmaydur her nemeni hām ise ğursaķnı ağrıtb kessel bolmay ğalmaydur otsuz ādemniñ terikçilik kılmāķı mümkün ēmes her kısım aş nān küştlerini ot ğuvveti bilen tayyār kılıb yemase başta ‘ilaç yoğ ot bolub otun bolmasa hem bolmaydur çerā ki ot otunı köydürmegi bilenciķan otnıñ ğuvvetidin ot her nemeni tabaķa keltüredür ğatıķ nerselerini ya‘ni temürni çüyünni ğurğuşunı tuçnı mis ğalle altun kemuş rüğlarını otdın başķa neme tabaķa keltür almaydur bu işķetaş kömür ğara kömür ya‘ni yağaçnıñ tenesidin atkan kömürni lâzım kıladur otunğa otnı tutaşdurğalı çakmaķ urus körküti lâzım boladur urus körkütiniñ durusını yanar tağ dégen tağlardın aladur ya‘ni yanar tağlardın ot tutub çıķıb durılarnıñ dutı çıķıb borab turadur taraşa körkütiniñ puķı hem yanar tağdın çıķadur çakmaknu ğoyuçdın aytadur sükütniñ ğuzaķıdın pélte kılıb sağlaydur çakmaķ taşını çakmaķğa ursa ot yanadur derğal péltene tutsa tutaşadur urus körkütini hem kapınıñ durusığa sürkese yanıb ot oladur otnıñ rüşenliki otnı çerağnıñ péltesiğe tutaştursa kiçelerde ğaranğu öylerge yaruğluğ baradur pizge pānūsķa şam dangā tutaştursa şam yağ tamam köyüb bolğunçe yaruğ baradur yaz u ğış belki insağa tamam ‘ömrde ot derķār boladurlar.

MİVELİK DİRAĒTLARNIŇ BEYĀNI

[89b] mīvelik dirāhtlar bir ğayal bolmaydur her ğayal boladur mīveleriniñ ta‘mi hem bölük boladur ba‘zı mīveler şirin ba‘zıları aççığ çüçük boladur érte yaz vağtida mīvelik mīvesiz dirāhtlar mevduçak bolub andın nüteleb yafraķ çıkarıb çiçekleb ğura bolub kündin künge çoñ bolub pişadur uruknıñ baldur pişkanlarını maysam derler andın yağlıķ örük aķ pişme ancāne ağaçe ta katil ğuyine bu örükler pişedür örükni yéböçükesini çakşa içidin mağzi çıķadur mağzi hem tatlıķ boladur şaftul hem şirin mīvedür toğuçak şaftul hemedin baldur pişadur andın mañzi kızıl şaftul serik şaftul kin yama şaftul aş şaftul pişadür şaftulnıñ mağzini yağ tartturub pulu aşķa lâzım kıladur tuğaç hem şirin bir mīvedür baldur çilge çilege toğaç andın ğalğan tuğaçlar pişedür içideki uçıķesidin mağzi çıķadur anı hem yağ tartturadur armut hem bir neçe ğayal hem şirin boladur kırlıķ armut kök armut nökey armut neşput armutdur kırlıķ armut neşput armutnı yazda yédür kök armut Kuçar armutını ğomğa kömüb öyide sağlab ğış künleride satadur anar iki kısım boladur tatlıķ anar aççığ anar tatlıķ anarnı çaynabnyédür aççığ anarnı hāmniñ arasığa alıb sıķıb ayçadur üzüm hem tola şirin üç ğayal boladur hüseynim üzümü dégen danesi uşak üzüm baldur pişedür andın serik üzüm ğara üzüm pişedür kök vasalğu üzümü yarkentdin çıķadur ancı hem tola şirin boladur bu mīve urma vağtidin ta kuzuğca üç nevbet pişedür başķa mīve dék çiçeklemeydür müdüridin tuğadur alma mīvesi bir neçe ğayal boladur hem şirindür aķ alma daray alma Semerķand alması puğunda alma Perz-ābād alması kızıl alma ğışlıķ alma bolardur ğara uruk ğağanūli giles cinste urus ucması aluça bu mīveler aççığ çüçük boladur yañķak çılan bādem piste ğurmacıķde bolar obdan şirin boladur ucma üç ğayal boladur aķ ucma çakır uçma şirin boladur ğara uçma [90a] aççığ çüçük boladurlar.

GÜL VE ÇİÇEKLERNIŇ BEYĀNI

[90b] gül ve çiçek bolmay hiç nersede uruğ bolmaydur ğavğun tarbut kavalār hem çiçeklab andın ğumek saladur ba‘zı güllerdin obdan büyçıķadur ‘ıtırā gül kızıl gül sırıķ gül za‘per gül reyğan bu güllerdin büy keledür sebday gül almatu gül şure gül kakru gül zegar gül ğuğa gül ğamçı ğulbankı gül ğıtay güli ğaşķıpçak ğa‘perniñ gül gül-semen tācı gül ile tācı ğalte sebdāyzerdek gül tuğum gül Çine gül encü gül bu güller her biri bölük kısım bölük renk boladur ba‘zı mīveleriniñ çiçekleri hem gülğe oğşaydur çine gül encübitki güller hem obdan güldür alma çiçeki kızıl çiraylıķ boladur anarnıñ çiçegini anar güli déb tuvalab bazarğa alıb çerib suşah gül bilen satadur azğan dirāhtnıñ çiçegi ba‘yine külğe oğşaydur ğufuyun güli hem her ğayal içiledürler.

OTYAŞLARNIŇ BEYĀNI

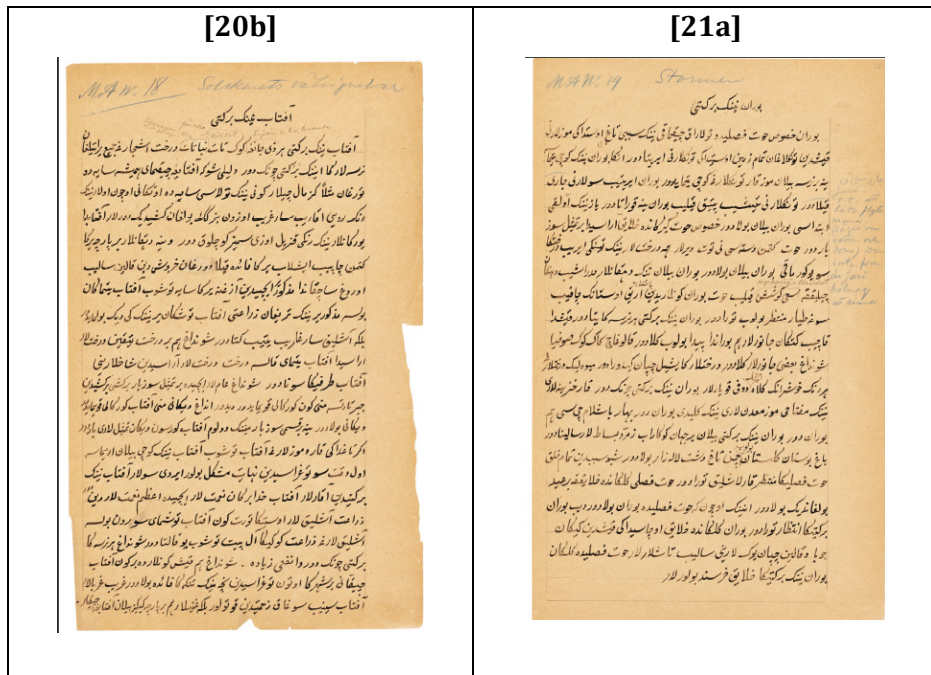
[91a] Otyaş teridürğan yerni ğayığ ğoyub obdan işlemese anca oğşamaydur anın üçün gende ğoyub iki üç nevbet urub paza temür tarmaķ bilen mal ğoşlab kéçik kéçik itiz atıb andın uruğ salıb otyaş teridür ba‘zı otyaşlarınçonak tartıb uruğ tikadür otyaşlarınñ uruğlarını ğāķān iğlimidin alğan

turur azraq otyaşlar bölük şherdin peydâ bolğandurlar çamğu yumğaq sût piyâz zerdin zîre peynini kızıl hevç cövünü arpa bedyén bolar köhne otyaşlardur hîneni kız balalar yaş çorcanlar kôlîğa yaqadur üşmeni çorcanlar kız balalar қаşığa қoyadur hâkân iqlimidin çıkқан otyaşlar ba‘ zı çîñ şay palık osuñ cangdu çize cevşı kök turuf kızıl turuf samsaq çа‘ lank lankh̄ār beysı huñga şuhladaur aq budaç kızıl budaç düngü kügü sügü lañku bu otyaşlar durlar.

BEYĀBĀN VE CENGLNĪŃ BEYĀNĪ

[91b] İnsanniñ kadimi yetmaydurğan vahşi hayvanlar haţarcem‘ yörüydürğan on künde ya ki on ayda hududığa yetmaydurğan hududınıñ hisâbı yok yerni beyābān derler beyābānda yeluysunlar toğub ğoldaydur cānvarlar belā çıkarıb tola boladur kiçe kündüz hiç nemedin pervā kılmaydur yaz kış yaylab yörüydür yertaqu hayvanlar yeluysunlarını aldığa yoluksa ħoruñ kıladur ba‘ zı yerleride deryālar iķādur ba‘ zı yerleride kavmdin bölük hiç neme yok girdāblarığa bilmasdin ādem azıķıb kirib ketse helāk bolmay qalmaydur ve ba‘ zı yerleride mīvelik mīvesiz yava giyāhlar tola boladur her ħayal darılar onub kamalı‘ a yétadur her kısım dirahţlar tola boladur çoñ dirahţlar yuğunab köhne bolub yıķılıb yerib kitadur insanlar ihtiyāt kıladur mundağ ħeybetlik yerni beyābān derler cenkel déb hudūdınıñ hisābı bar öy yok ‘ aķılılı bir iki künlük zeminni cengel derler cenkelde ot tola ussudur maldarlar çadır tikib olturub köçub yorub mal baqadur yertaqu hayvanlar kelse maltıķ birle atıb yok kıladur ba‘ zı yerde ölgülük öy dirahţlar hem boladur mundağ zeminni cengel dérler ba‘ zı cenkel de su dirahţ bolmaydur yava hayvanlar tola boladurazraq yerleride ādemler olturub zirā‘ at kıladur hāzırdārılıķ kılmasa yava tunkuzlar kelib zirā‘ atni bozub hārāb kıladurlar.

Original Metin

<p style="text-align: center;">[34b]</p> <p style="text-align: center;">Handwritten title: <i>Handwritten title in Uighur script</i></p> <p style="text-align: center;">حشرات نيك بياني</p> <p>اورالاب نك اورمان جانلار پان چيان اورمايوك پيشا چو پل ونگلا اذ قوت مني وسايي جويو ليك ميوه زير درخت قورق كويه پشماس سيمان نرسه وي پيدا بوغانا قوت پيست پوراك كوك پيست سالا پانما پوت سكت ن پوت نزل پان چيو پوزلا پس كوك پليور مانن لار نيك قورق بولا رنيك ايفن سمن پوتلوي پيفتن پوت سز بولار دن ميفتن سمن نكتا چيشا سيب او چالار شولان پيشا قورق نيك كليم بولولار كوك و پيم چيتمليك بجا نوردور پيشا چيان ايشيك قورق موزاي باشن زانو كالا چالار چوچن</p> <p style="text-align: right;"><i>gabu d... Handwritten signature</i></p>	<p style="text-align: center;">[35a]</p> <p style="text-align: center;">Handwritten title: <i>Handwritten title in Uighur script</i></p> <p style="text-align: center;">قوت سلكون جانلار پيشا چيان</p> <p>كچور قورق اورمان قاز با نيك قاز ناسا رتيقولا ايلاي كلكا چوچن ان قورقاي اوقونلار تورقاي بيلل الاغور لاي بوزخه والي سز پوقچاچ موچيا با چوقفت سونمك قورق لايون كوكونا چنالا ما چينا قوقوش سونمك سز مكي طاسر يال قورق منط لور قورق لايون كلكا كلكا كلكا كلكا كلكا كلكا پكت كين تورماچ مونك با لان</p>
<p style="text-align: center;">[35b]</p> <p style="text-align: center;">Handwritten title: <i>Handwritten title in Uighur script</i></p> <p style="text-align: center;">قوت سلكون جانلار پيشا چيان</p> <p>قيل بولياس شير اورمان حصصه ايق بوي ايت كوكون كچور دوكان جولون بوخوچا باچ اان قوكا شيه قاپا اطران كچور قورق ايلك قوشقان قوران كيك بوخا خوليا قوراز ماروان بولار پيشا چيان كوشا بولار</p>	<p style="text-align: center;">[53a]</p> <p style="text-align: center;">Handwritten title: <i>Handwritten title in Uighur script</i></p> <p style="text-align: center;">پان نوردل نيك آوازي</p> <p>اط چينا چور پيشا چيان كليمور ايدور (چورا كاك) قوق داچلو مر ايدور (چورا كاك) ايشك باكلر ايدور (چورا كاك) ايت ماكان دور (چورا كاك) سونك سونك ايدور (چورا كاك) بوي اوقونور (اوقوناي) بولياس ازان ايدور (چورا كاك) ايشك اوسر قاك ايدور (چورا كاك) اوقوناي اچسور اوبور (اوقوناي) كلكا صونك بوقف چيچور ايدور (چورا كاك) قورق اوقوناي اوقوناي سز قورچاچ شيه طلي تورق سالا (چورا كاك) اوقوناي اوقوناي بوي ايدور (چورا كاك) قورق اوقوناي اوقوناي اوقوناي اوقوناي قورق پورلور (چورا كاك) كچور ايدور (چورا كاك) اوقوناي اوقوناي (چورا كاك) قورق اوقوناي اوقوناي اوقوناي اوقوناي اوقوناي چيچور ايدور (چورا كاك) بوي اوقوناي اوقوناي اوقوناي اوقوناي سز ايدور (چورا كاك) قورق اوقوناي اوقوناي اوقوناي اوقوناي چيچور ايدور (چورا كاك) بوي اوقوناي اوقوناي اوقوناي اوقوناي اوقوناي اوقوناي اوقوناي اوقوناي اوقوناي اوقوناي اوقوناي</p>

[54b]

Handwritten text in Uygur script on a yellowed page. The text is arranged in a list-like format with several lines. The ink is dark and the paper shows signs of age.

[55a]

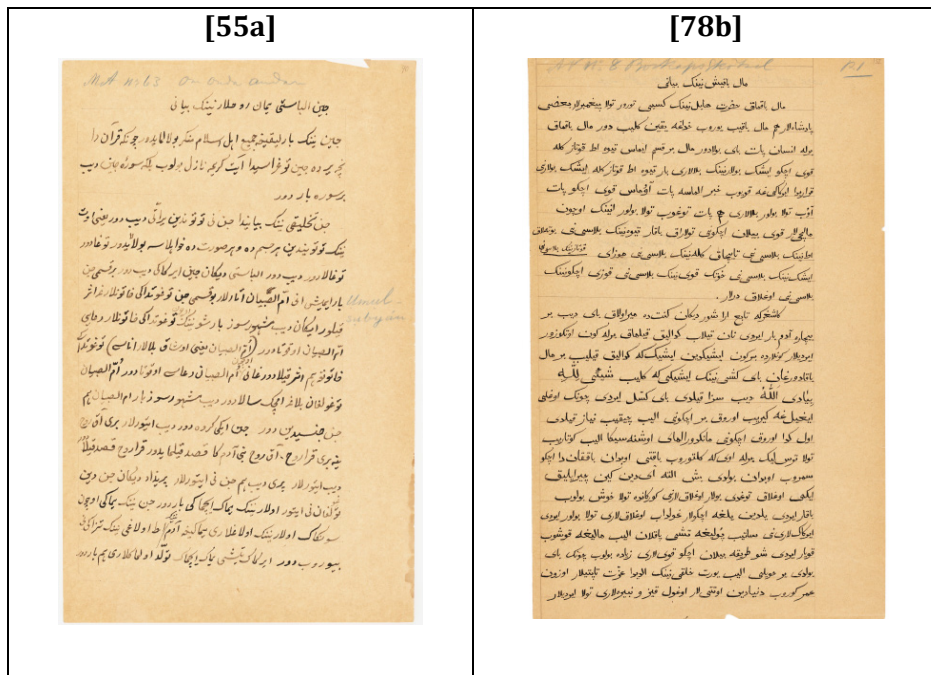
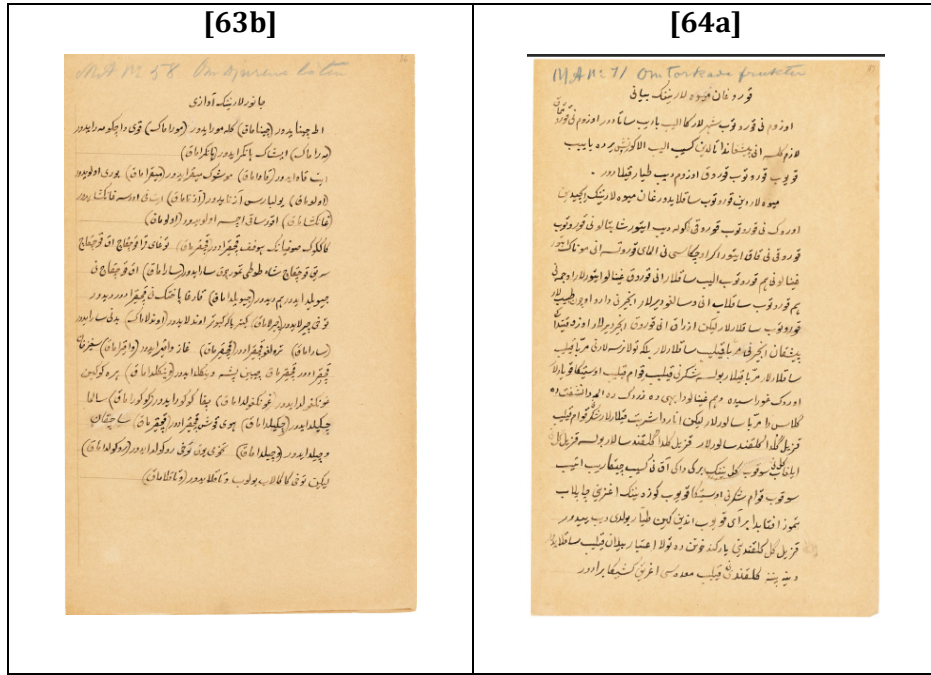
Handwritten text in Uygur script on a yellowed page. The text is written in a dense, cursive style. There are some faint markings and possibly a signature at the top.

[59a]

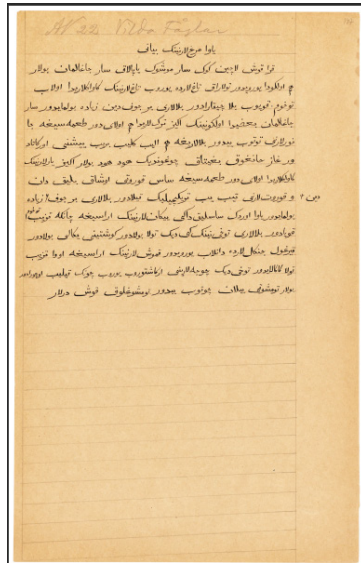
Handwritten text in Uygur script on a yellowed page. The text is organized into several paragraphs with clear margins. The handwriting is consistent throughout.

[60b]

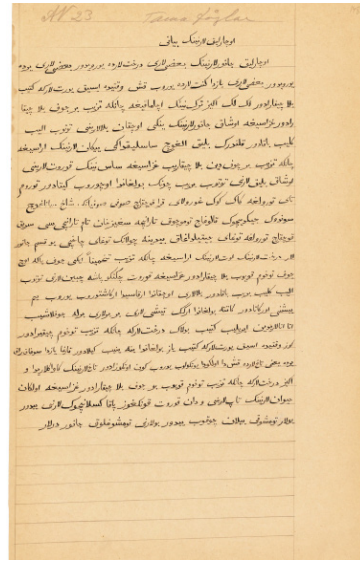
Handwritten text in Uygur script on a yellowed page. The text is written in a dense, cursive style. There are some faint markings and possibly a signature at the top.

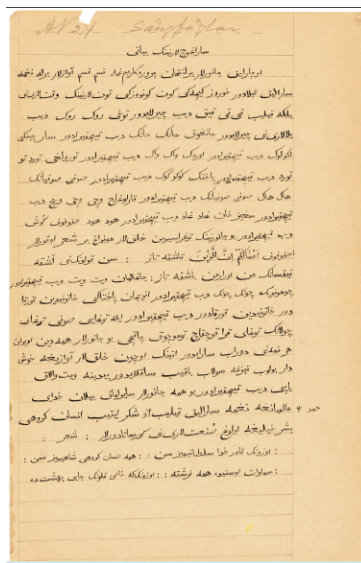
[87b]

[88a]

[88b]

[89a]

